

KENYERES ISTVÁN

A TRENCSENI VÁR A XVI. SZÁZADBAN

Bevezetés

A trencsényi vár a középkorban mind stratégiai-hadászati, mind gazdasági szempontból a legjelentősebbek közé tartozott. Az alábbiakban arra a kérdésre igyekszem választ adni, hogy a XVI. század első felében alapvetően megváltozott körülmények hatására miképpen alakult át Trencsénnek a várak és várbirtokok „hierarchiájában” betöltött szerepe. A tanulmány első részében felvázolom a vár szempontjából legfontosabb XVI. századi eseményeket, külön kitérek az 1528. évi ostromra és annak diplomáciai vetületére. Nagy hangsúlyt fektetek a vár birtoklástörténetére, részletesen ismertetem az elzálogosítások feltételeit és a várátadási eljárásokat. A tanulmány második felében több szempont alapján megkísérlem elhelyezni Trencsént a század közepétől kiépülő végvárrendszerben. Vizsgálatom kiterjed a vár építkezési munkálataira, behatóan foglalkozom a várbirtokkal, majd felsorakoztatom a vár őrségére és tüzefegyvereire vonatkozó adatokat.

Középkori előzmények

Mielőtt belemerülnék a vizsgált korszak szövevényes történéseibe és a fennmaradt források adathalmazába, szükséges röviden kitérni a vár történetének középkori előzményeire.¹ A trencsényi vár egyike a legrégebbi várbirtokoknak. Első okleveles említése 1111-ből való, mint várispánsági központ valószínűleg az 1026–1042 közti években épült ki. A vár a tatárjárás idején már falazott erődítés volt. A XIII. század végén (1296–1297 körül) Csák Máté tulajdonába került, akinek halála (1321) után ismét királyi birtok. 1375-től Bebek György, 1424-től Borbála, majd 1439-től Erzsébet királynék birtokai. Albert király Cillei Ulrichnak zálogosította

1 Trencsén első említésére: DHA, 382-388. p. A trencsényi vár és várbirtok középkori előzményeire: *Fekete*, 1941. 13-14. p., 34-35. p., 79-81. p.; *Iványi*: Trencsén, passim; *Károlyi*, 1910. 8-48. p.; *Kristó*, 1986. 90. p., 158-159. p., 197. p.; *Kristó*, 1988. 363-364. p.; ld. még: *Engel Pál – Feld István*: Trencsén szócikkét In: Korai magyar történelmi lexikon (9-14. század). Főszerk.: *Kristó Gyula*. Bp., 1994. Szlovák nyelvű szakirodalomra ld.: *Menclová*, 1956. 7-58. p.; *Trenčiansky hrad*. 1991. 23-50. p.

el, akitől Hunyadi János kormányzó váltotta ki. Mátyás király pedig Hági Ferenc trencsényi főispánnak adta zálogba, majd a zálogjogot 6200 aranyért 1477-ben a Szapolyai családra ruházta át, amely 1493-ban donációt szerzett rá.

Ebből a korszakból két fontos jellemzőre kívánom felhívni a figyelmet: egyrészt, amint a fentiekből kiderült, a vár szinte végig királyi (királynéi) kézen volt, és inkább zálogba adták, semmint eladományozták volna (egészen 1493-ig) vagy pedig hosszabb-rövidebb ideig egy-egy kimagasló jelentőségű család kezében volt. Másodsor, a trencsényi vár stratégiai fontos helyen terült el, a nyugati határ védelme szempontjából kulcsfontosságú volt. Ezt bizonyítja az is, hogy az egyik legfontosabb láncszeme volt annak a Vág-menti védővonalnak, amely már Szent István uralkodásának utolsó évtizedében, illetve halála utáni években az itteni várispánságok létrejöttével kialakult. Trencsén így a legészakibb pontja lett az országot északnyugat felől védő várispánság-vonalnak (Komárom, Sempte, Szolgyó, Galgóc, Bánya, Bolondóc, Trencsén).

I.

Trencsén fontosabb XVI. századi eseményei

A Szapolyai család Szepesvár helyett Trencsént tette meg családi központnak.² A székhelyváltogatásnak egyaránt lehettek gazdasági és kényelmi okai. A Szapolyai birtokok ugyanis két nagy tömegben helyezkedtek el, egy-egy ország-résznyi területen. Szapolyai János mint erdélyi vajda birtokolta méltósága alapján (honorként) a vajdai várakat, mint pl. Dévát, Görgényt, Törösvárat és saját jogon is volt Erdélyben birtoka: Szentlélek. A Szamos és a Maros vidékén övé volt Szatmár és Németi, illetve Lippa és Solymos. (Tehát Erdély és az oda vezető útvonalak kulcsfontosságú várai.) A másik nagy birtokcsoport északon terült el, melynek súlypontja Szepes, Árva, Turóc, Liptó, Torna vármegyék területén volt, de jelentős birtokokkal rendelkeztek Veszprém, Nyitra, Trencsén, Abauj és Zemplén vármegyékben is. A család valószínűleg azért tette át székhelyét Trencsénbe, mert rangjukhoz jobban illő, kényelmesebb hely volt, azonkívül nem esett messze a fent említett négy vármegyétől, ahol a törzsbirtokok voltak.³

2 Károlyi, 1910. 49. p.

3 Az 1494–1495. évi számadások szerint az összeírásban szereplő 41 vármegyében 157.131 adózó porta volt, ebből Szapolyai István 25 vármegyében 12.308 portát birtokolt, ami országos szinten kb. 8 %-ot jelent. Ezzel az ország legnagyobb birtokosa volt, jellemző, hogy az utána következő Corvin János „csak” 5.937 portát bírt. Acsády szerint a Szapolyaiak ennél is több birtokkal rendelkeztek, a fenti adat csak az ingatlan vagyonuk minimumát jelenti. Acsády,

Szapolyai trónrajutásával Trencsén történetében is új fejezet kezdődött. Miután I. János az 1527. szeptember 27-i tokaji, majd a következő év március 8-i szinai csatában is vereséget szenvedett és kiszorult az országból, a győztes Hans Katzianer I. Ferdinánd parancsára Szapolyai felvidéki várai ellen indult.⁴

Az 1528. évi ostrom

Nem volt véletlen, hogy Ferdinánd, kihasználva az alkalmat, győztes csapatait rögtön Szapolyai várai ellen küldte, amelyek közt Trencsén nagy stratégiai jelentőséggel bírt. A vidék Szapolyai egyik legerősebb támasza volt, maga a vár pedig mint a család központja az ország északnyugati részének legnagyobb és legerősebb vára volt. Mivel közel feküdt a morva határhoz, Ferdinándnak mindenképpen meg kellett szereznie, ha nem akarta magát elvágni az ország északkeleti részétől.

Az ostrom részletes és minden bizonnyal leghitelesebb leírását Istvánffy Miklós művében találhatjuk meg.⁵ Katzianer tavasz elején indult el Kassáról, előbb Szepesvár ellen vonult, ahol az őrség hamar megadta magát. Időközben alvezére, Pekry Lajos bevette Likavát és Hradeket (Liptóújvár). Katzianer csapatai a nagy esőzések miatt csak igen lassan tudtak előrejutni. Szalay László szerint április közepére értek Trencsén alá, és májusban kezdtek hozzá nagyobb erővel a vár ostromához.⁶

A vár parancsnokai Baracskey Pál és Kozár Benedek voltak,⁷ akik megfelelően felkészültek az ostromra. Hadiszer⁸ és élelem volt bőven, a 2000 főnyi legénység pedig tekintélyes létszámnak tűnt. Annál is inkább, mert az ostromlók viszonylag

1894. 30-35. p. Demkó Kálmán szerint Szapolyai János 72 várat birtokolt, ebből Felső-Magyarországon 27 várat. *Demkó*, 1914. 212. p. Barta Gábor szerint a vajdai várakat leszámítva mintegy 30 várat biztosan, hatot pedig valószínűsíthetőleg birtokolt. *Barta*, 1983. 42-43. p., 39. sz. jz.: 211. p. Vö: *Hóman – Szekfű*, 33. p.: „Zápolyai családi birtokok Imre, István és János kezén a XV. század végén és a XVI. század elején.” című térkép szerint a kisebb birtokoktól eltekintve a 9 vajdaival együtt 41 vár volt a család kezén. Véleményem szerint Szekfű adatai a legmegbízhatóbbak, ld. az általa felhasznált forrásokat: i. m. 577. p.

4 *Károlyi*, 1910. 52. p.

5 *Istvánffy*, 92-93. p. Az ostrommal foglalkozik még *Szerémi*, 223-224. p. is, de szavahihetősége kérdéses, mivel Szerémi György ekkor saját bevallása szerint Tarnovban tartózkodott (222. p.), és csak hallomásból értesült az eseményekről, előadását – Istvánffyval ellentétben – más források nem támasztják alá. Vö. még: *Károlyi*, 1910. 54-58. p.; *Vlahovics*, 1883. 3-11. p.; *Starek*, 1852. 23-24. p.

6 *Szalay*, 1854. 78. p. 150. jz.

7 Szerémi szerint a vár parancsnoka Kápolnay Ferenc volt, aki még az ostrom előtt elhagyta Trencsént és helyette Puich Mihály vette át a védelem irányítását, aki – miután Szapolyai

csekély erővel érkeztek Trencsén alá: 3700 német zsoldossal és néhány száz magyar lovassal.⁹ A sereg vezetői között ott találjuk Pekry Lajoson kívül még Török Bálintot és Czobor Gáspárt is. A vár csak a déli, délkeleti oldalról volt ostromolható, de erről a részről jól meg volt erősítve.¹⁰ Katzianer itt állította fel tüzérsgét és egy hónapig sikertelenül lövette a várat.¹¹ Czobor Gáspár javaslatára, aki jól ismerte Trencsént, mert többször vendégeskedett itt, úgy döntöttek, hogy megpróbálják felgyújtani a várat. Globics János ágyúmesternek¹² adták ki ezt feladatul, aki azt szerencsésen végre is hajtotta. Gyújtó golyókat („*globi igniti*”) lőttek a tetőkre, éppen akkor, amikor az itt tárolt élelem szellőztetése miatt kinyitották a tetőablakokat.¹³ Rövid idő alatt lángba borult a tető, és a feltámadt szél révén továbbterjedt tűz belekapott a közeli puskaporos toronyba, amely felrobbant. Súlyosbította a védők helyzetét, hogy Katzianer ekkor ágyúztatást rendelt el. A tűzvész jelentős károkat okozott,¹⁴ a védők közül sokan estek áldozatul, a készletek nagy része megsemmisült, a vár nem volt tovább tartható.¹⁵

nem nyújtott segítséget – átadta a várat Katzianernek. *Szerémi*, 223. p. Károlyi János szerint Puich Mihály azonos lehet a Piskey Mihállyal, aki egy ideig várnagyként szolgált Trencsénben. *Károlyi*, 1910. 58. p.

- 8 Az ostrom után a vár átadásakor (1528. június 30.) készített inventárium szerint összesen 32 darab különböző típusú ágyút és 193 darab szakállas puskát írtak össze. ÖStA KA AFA 1528/6/5. b. A Kriegsarchiv anyagából származó adatokért köszönettel tartozom Pálffy Gézának.
- 9 *Károlyi*, 1910. 54. p.
- 10 *Istvánffy*, 92. p. tévesen nyugati oldalt ír. Erről ld. alább „A vár erődítményei és az erődítési munkálatok” c. részt.
- 11 Mária özvegy királyné 1528. június 7-én erősítést sürgetett Katzianer számára Ferdinándnál, nehogy abba kelljen hagynia az ostromot. *Szalay*, 1854. 78. p.
- 12 *Istvánffy*, 93. p. Globics Jánost „*excubiarum tormentorumque praefectus*”-nak nevezi. Vö.: *Holub*, 1909. 57-58. p.
- 13 *Istvánffy*, 93. p. „*Erat in summis tectorum contignationibus complures fenestellae prominentes, et tunc ad captandum aërem et lucem forte apertae, in quibus omnis generis commeatus servabantur. In eas quum a magistris tormentorum globi complures igniti conjicerentur, forte fortuna unus aut alter praegrandi lariceae trabi inhæsit, aridaque materia puncto temporis flammam corripiente, priusquam ab obsessis animadverti, aut securri potuissent, magna vis incendii totis tectis pervagari coepit.*” A „tüzes golyóbisok” („*globi igniti*”) elnevezés használatára ld.: *Holub*, 1909. 76. p.
- 14 *Károlyi*, 1910. 55. p. jz. szerint a tűzvész június 20. körül lehetett.
- 15 Istvánffy előadását a források is igazolni látszanak. A vár átadásakor készített inventáriumok alapján megállapítható, hogy valóban nagy tűzvész lehetett, így például több ágyú eltört, lafet-

Török Bálint közvetítésével megindultak az átadásról szóló tárgyalások,¹⁶ és 1528. június 24-én megállapodtak, hogy amennyiben Szapolyai egy héten belül nem küld segítséget, akkor a várat átadják Ferdinándnak. A kitűzött várakozási idő minden bizonnyal csak formalitás volt, hiszen mindkét fél tudta, hogy Szapolyainak nem áll módjában Trencsént megmenteni.¹⁷ Egyébként Ferdinándnak is érdekében állt a gyors megegyezés. A katonák zsoldját nem tudta megfizetni, ezért azok a környéket pusztították és rabolták, ami miatt még a nádor, Báthori István is szót emelt.¹⁸ Mind a védők, mind Katzianer számára nagy megkönnyebbülést jelenthetett, amikor 1528. június 30-án a várat a védők átadták.¹⁹ Ezzel komoly sikert ért el Ferdinánd, hiszen így egészen Trencsényig a Vág partján lévő többi vár is a kezébe került, az északnyugati országrész ezzel biztosítva volt számára.

tája elégett: „Mer ain gegossen valkhanet davor ist das gefass verprunen”, vagy: „Mer ain khurz gegossen ganz Stainpuxl ist verprunen” stb., ÖStA KA AFA 1525/6/5. b. A robbanásra utal, hogy két bástya is romos állapotban van, a törmelékek között megégett ágyúkat is találtak: „Mer funff verbrunene kuppffere hauffnitz vnd Valkhanet sein verbrunnen liegen in der schutt in zweyen polwerchen.” ÖStA KA AFA 1528/6/5. c. A lőportorony felrobbanásával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy nem csak egy helyen őrizték a puskaport, mert az átadáskor három különböző helyen is találtak összesen 22 hordó lőport. ÖStA KA AFA 1528/6/5. b. Abban is igaza lehet Istvánflynak, hogy Katzianer Trencsénbe vonulása idején esős, sáros idő lehetett, ez valószínűleg tovább tarthatott az ostrom idején is: „ain gross Eisnes stukh ligt Im Khott” ÖStA KA AFA 1528/6/5. c.

- 16 Hans Katzianer 1528. június 25-én „im Veldleger vor Trenschin” kelt levelében tudatja Ferdinánddal, hogy egy roham után a védőket felszólította a vár átadására, és azok hajlandók voltak tárgyalni. A várban lévő lőszerkeket és ágyúkat illetően még nem jutottak egyezsége, de reméli, hogy hamarosan kezükben lesz a vár. Biztos, hogy Szapolyai nem tud segítséget adni, de gondot okoz, hogy a katonák morgolódnak a fizetelenség miatt. ÖStA KA AFA 1528/6/4.
- 17 Szerémi szerint Trencsénből még az év első harmadában követ érkezett Tarnovba, aki szerint nem lehet a várat Pünkösdnél (1528. május 31.) tovább tartani, hacsak nem kapnak segítséget. Szapolyai azt válaszolta, hogy a vár megfelelően van ellátva, ezért nincs szükség segítségre. Szerémi, 223-224. p. Ebben az esetben elképzelhető, hogy hiteles Szerémi elbeszélése, bár meg kell jegyezni, hogy – tekintve az erőviszonyokat – I. Jánosnak nem is állt módjában segítséget nyújtani.
- 18 Báthori István 1528. június 10-én Ferdinándhoz írt levelében felsorolta az ország sérelmeit, különösen a királyi hadak pusztításait. Külön kitért Katzianer trencsényi csapataira, melyek 13 falut dúltak fel és fosztottak ki. Közli: *Kiss István*, R. 1908. 339-341. p.
- 19 A várfeladási feltételeket 15 pontban állapították meg. A védők szabadon elvonulhattak, minden értéküket magukkal vihették. A várat minden hadiszerevével együtt kellett átadni: „alles Geschucz, Kugl, puluer, Swefl, Saliter und anndem Zum Geschucz gehorig”. ÖStA KA AFA 1528/6/4. c.; ŠOKA, Trenčín MG Trenčín, Listiny. Cista III. Fasc. 10 No. 15. Capitulario

Trencsén és ostroma a diplomáciában

Az ostrom mindkét fél számára nagy jelentőséggel bírt, így aligha meglepő, hogy a diplomácia színterén is epizódszereplő lett Trencsén vára és ostroma, ez még akkor is igaz, ha az utóbbi valójában csak egy diplomáciai diverzió keretében történt.

1528. június 28-án Ibrahim nagyvezír váratlanul maga elé hívatta Ferdinánd már április vége óta Konstantinápolyban tartózkodó követeit: Johann Hoberdanaczoet és Sigismund Weichselbergert. Egy váratlan kérdést tett fel nekik: vajon tudják-e, hogy urukat (ti. Ferdinándot) Szapolyai legyőzte? A meglepett követek valószínűleg nagyon csodálkozhattak, amikor megtudták, hogy urukon – miközben az 40 ezer katonával Trencsént ostromolta – János vajda rajtaütött 36 ezer emberével, és elszedve tőle ágyúit elkergette a vár alól.²⁰ A követek tájékozatlanságát az ostromot illetően meg lehet érteni, Gévay Antal szerint ugyanis ők 1528. február 13. és március 3. között indultak Esztergomból, április 8-án lépték át a török határt,²¹ így nem nagyon tudhattak arról, hogy Katzianer Trencsénnel miképpen boldogul, hiszen Ferdinánd hadvezére ekkor még nem is ért a vár alá. Viszont az erőviszonyokat illetően jól értesültek voltak: szerintük Ferdinánd képes volna ekkora sereget küldeni, de tudtukkal aligha küldött 8000 embernél többet, míg „János pedig ha valamennyi jobbággyával és emberével, akiket mostani birtokában bír, tyúkjaiával és

Castri Trinchiniensis. A szerződést kivonatosan közli *Károlyi*, 1910. 56-58. p. A szerződésből megtudjuk az ostromló sereg tisztikarának névsorát is: Hans Katzianer, aransarkantyús vitéz, királyi főkapitány és tanácsos („Cozianer Eques auratus. Regie Maiestatis Hungarie et Bohemie etc. Consiliarius et Capitaneus generalis”); Nagy Imre, alnádor („Emericus Nagh Vicepalatinus Regni Hungarie”); Pekry Lajos, a könnyűfegyverzetű katonaság főkapitánya („Ludovicus Pekrý de Ragýna Capitaneus Supremus levis armature”); Leonhard Vels, királyi tanácsos és kamarás, a gyalogság főkapitánya („Leonardus Junior liber Baro de Vels. eius Maiestatis Consiliarius. Cubicularius et Capitaneus Supremus peditatus Vniuersi”); Thurm Miklós, aransarkantyús vitéz, a nehézfegyverzetű katonaság főkapitánya („Nicolaus de Thurm Eques auratus Capitaneus Supremus gravis armature”); Hans Lephzalter, tábori fővezér („Johannes Lephzalter Eques auratus Supremus Campi Marsalkus”); Ulrich Leysser, a tüzérség főkapitánya („Vdalricus Leysser Capitaneus Municionum et Ingeniorum bellicorum Supremus”) – ő készítette az említett inventáriumok közül az elsőt: ÖStA KA AFA 1528/6/5. b; „Julius Comes de Hardek”; „Rupertus Comes de Manderschud”; Czobor Gáspár; „Lucas Zackel Baro in Frydaw”, Thurm Kristóf, zólyomi főispán és Zólyom kapitánya.

20 *Gévay*, 1837. 20. p.

21 *Uo.* III-IV. p.

csirkéivel együtt felkelne, még akkor sem rendelkezhetne 36 ezer emberrel.”²² Így nem tudták őket meggyőzni a hír igazáról, viszont figyelmet érdemel megállapításuk a trencsényi vár erejét illetően: szerintük erősebb, mint Nándorfehérvár.²³

Vajon kitől származhatott az álhír? Szalay László szerint János király „csúcs-diplomatájától”, Hieronimus Laskitól, aki áprilisban tért vissza előző portai útjáról urához Lengyelországba, majd egyből indult is vissza, és mint láttuk, már június 28. előtt oda is ért; tehát az ostromról tudott, de a végkifejletről nem.²⁴ Nem kétséges, hogy tudatos diplomáciai diverzióról van szó, Laski ezzel próbálta Szapolyait jobb színben feltüntetni a porta előtt. Amennyiben János vajda ilyen nagylétszámú sereggel rendelkezik, Ferdinánd országaihoz ilyen közel csapást tud mérni az ellenségre, és meg tudja védeni ezt a kulcsfontosságú „Nándorfehérvárnál is erősebb” várat, akkor még sincs annyira kiszolgáltatott helyzetben.²⁵

Hogy Ferdinánd számára milyen fontos volt továbbra is Trencsén megtartása, az kiderül a Hieronymus de Zara követnek adott, 1532. október 3-án Bécsben kelt követutasításából.²⁶ Az 1529–1532-es évek eseményeinek hatására Ferdinánd úgy döntött, hogy beleegyezik abba, hogy Szapolyai a magyar királyságot mindazon várakkal és birtokokkal, melyeket addig uralma alatt tartott, magyar királyként élethossziglan megtarthassa. Amennyiben Szulejmán ezzel nem lenne megelégedve, a követ ajánlja fel Esztergomot vagy Visegrádot. „Ha a Török császárt ez sem elégítené ki, hanem valamennyi birtokunkban levő várat és helységet követelné [ti. Szapolyai számára – KI], azokat is, melyek örökös tartományaink határaihoz közel fekszenek ... akkor Követünk folytassa tovább a tárgyalásokat a többi vár ügyében ... és igyekezzen minél többet megtartani, főleg azokat, melyek Tartományaink

22 „Non dubitamus quin dominus noster tot gentes contra Wayuodam mittere possit sed hactenus vltra 8000 virorum aduersus ipsum non misit. Iohannes autem si cum omnibus colonis et hominibus quos in tota ditone sua nunc habet vnacum gallinis et puellis suis insurget vix aut non posse facere numerum 36.000.” Uo. 20. p.

23 „Castrum per se munitissimum, cui Nandoralbense aut aliud quoddam in tota Hungaria simile esse non affirmaremus.” Uo. 20. p.

24 Szalay, 1861. 136. p. Itt jegyezem meg, hogy Szalay ebben a művében közli Hoberdanacz és Weichselberger Ibrahimmal folytatott tárgyalásának szövegét magyar fordításban, de csak kivonatosan (129-138. p.). Laski szereplésére ld.: *Bárdossy*, 1943. 6-71. p., 78-81. p.

25 Nem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy volt valamilyen felmentő akcióra kísérlet, de ez semmi esetre sem történetelt Szapolyai János részéről. Károlyi János szerint erre vagy Koszka Miklós, Likava ura, vagy inkább Podmaniczky János és Rafael, Beszterce urai tehetek kísérletet, de jelentősebb felmentési akcióról nem tudunk. *Károlyi*, 1910. 58. p. jz.

26 Közli: *Thuretschek*, 1968. 367-380. p.

mellett fekszenek, vagyis Pozsonyt, Magyar-Óvárt, Dévényt, Sopront, Szombathelyt, *Trencsént* [kiemelés tőlem - KI], Győrt és Komáromot ... ezeket a várakat ne kezdetben javasolja átadásra, hanem utoljára, s ha lehet, ne mondjon le róluk”.²⁷ Itt egyértelműen tetten érhető, hogy mely magyarországi várak voltak Ferdinánd szempontjából ebben az időszakban a legfontosabbak, és közöttük szerepel Trencsén is, Esztergom és Visegrád előtt.

A vár zálogbirtokosai és főbb tisztjei a XVI. században

A fentiekben részletesen kitértem Trencsén történetének legmozgalmasabb időszakára. Most végig kívánom követni további sorsát, elsősorban a (zálog)birtokviszonyok alakulása szempontjából. Megvizsgálom, hogy az egyes időszakokban kinek a kezén volt, milyen feltételekkel vették át és mennyi ideig birtokolták Trencsént, és amennyiben a források lehetővé teszik, felsorolom a vár kapitányait és provizorait (udvarbíróit).

Keveset tudunk az ostrom utáni évekről, viszont ismerjük a vár kapitányait. Az 1528–1535. évek között előbb Hans Katzianer, utána Georg Raisczer, majd Gabriel Kraytzer, császári és királyi tanácsos, Alsó-Ausztria helytartója, végül Ryby Sebestyén látta el a parancsnoki tiszteet.²⁸

Ezekben az években is fontos volt Trencsén megtartása, mert a megye északi részén birtokos Podmaniczkyak Szapolyai pártján maradtak és igen sok gondot okoztak Ferdinándnak.²⁹ A helyzet a polgárháborús viszonyok miatt már kezdett tarthatatlanná válni, ezért a megye igyekezett békét kötni a Podmaniczkyakkal. 1534. január 12-én ez ügyben írtak a kamarához és tanácsot kértek. A kamara viszont közölte, hogy a különbéke ügyében a helytartóhoz (azaz Thurzó Elekhez) forduljanak.³⁰ Katzianer főkapitány is elismerte, hogy a megye sokat szenvedett

27 Uo. 374. p., idézi még: *Rázsó*, 1983. 65-66. p.

28 MOL E 554 Fol. Germ. 843. fol. 11^r. Katzianer kapitányságáról közelebbi adatokat nem sikerült fellelni. Raisczer I. Ferdinánd 1531. április 3-án kelt okiratában nevezi trencsényi kapitánynak. Podmaniczky Oklt. II. köt. 440. p. Kraytzer kapitányságáról az első biztos adat Franciszi Tamás, trencsényi dikátor 1534. március 24-i, a magyar kamarához szóló jelentésében található. Podmaniczky Oklt. II. köt. 488. p. Ryby Sebestyén trencsényi kapitányként először 1534. november 17-én szerepel. Podmaniczky Oklt. II. köt. 512. p.

29 Podmaniczky Mihály fiai: János, Rafael és Burjan 1528-ban még nem voltak nyíltan Szapolyai János mellett, azonban 1529 végén már egyértelműen az ő pártjára álltak. *Lukinich*, 1943. 141-142. p.

30 *Kárffy*, 1912. 131-133. p.; Podmaniczky Oklt. II. köt. 481-482. p.

Podmaniczky János miatt, azonban ő az uralkodó engedélye nélkül nem akart hozzájárulni a békekötéshez, sőt további erősítést kívánt küldeni Trencsén vidékére.³¹ A megye védelmére küldött katonaságot – amint az említett jelentésekből kiderül – sem a megye, sem a kamara nem tudta már fizetni, ezért célszerűbbnek látszott a sok bajt okozó főúrral kiegyezni, aki hajlott is az egyezésre. Mint említettem, a kamara Thurzó Elekhez utasította a megyét, aki valószínűleg közreműködött a tárgyalások megindításában. Az 1534 nyarán Vágbesztercén kötött megállapodással Katzianernek sikerült Ferdinánd pártjára állítani a rakoncátlankodó Podmaniczkyakat.³²

A közvetlen veszély megszűntével a folytonos pénzhiánnyal küzdő uralkodó már nyugodtan elzálogosíthatta a várat egyik legodaadóbb hívének, Thurzó Elek országbírónak, királyi helytartónak.³³ Tekintve, hogy a Podmaniczkyak átpártolásáról szóló okirat 1534. szeptember 29-én kelt, ehhez képest feltűnő gyorsasággal került sor az elzalogosításra. Mind az uralkodó, mind helytartója érdekelt volt az ügylet gyors lebonyolításában. A Thurzó birtokában levő Pápát³⁴ Ferdinánd már korábban is meg akarta szerezni, azonban mindeddig nem tudott mit felajánlani ellenértékül.³⁵ Az uralkodónak azért kellett Pápa, mert azt Török Bálintnak kívánta adni.³⁶ November 11-én sikerült az érdekelteknek megegyezniük: Pápa várát és

31 *Káffy*, 1912. 134-135. p.; Podmaniczky Okt. II. köt. 484-485. p.

32 A megállapodásról szóló irat 1534. július 27-én kelt. Podmaniczky Okt. II. 502-506. p. Ferdinánd 1534. szeptember 29-én Bécsben kelt okirata szerint: mivel Podmaniczky János, Rafael és Burjan Szapolyai oldaláról visszatértek az ő hűségére, kegyelemben részesülnek. Az uralkodó megerősíti őket Beszterce (Vágbeszterce), Bán, Borosjenő stb. birtokában. MOL E 227 I. köt. 171-172. p.; Podmaniczky Okt. II. 509-512. p.

33 Thurzó 1523–1527 között tárnokmester, 1527-től országbíró, 1532-től királyi helytartó, mindkét tisztségét haláláig, 1543. január 25-ig viseli. (A közügyek intézésétől már 1542 novemberében betegsége miatt visszavonult). *Fallenbüchl*, 1988. 69. p., 72. p., 80. p.

34 Thurzó 1528. február 22-én kapta meg Ferdinándtól Pápát, az egykori Szapolyai-birtokot. MOL A 57 I. köt. 102-103. p.

35 Batthyány Ferenc is meg akarta Pápát szerezni: Thurzó Elek 1533. július 25-én Pozsonyban kelt, Batthyáynak szóló levelében választ kér a címzettől, hogy megveszi-e tőle Pápát vagy sem, mert Ferdinánd király is igényt tart rá. Középkori leveleink, 277-280. p.

36 Török Bálint már évek óta meg akarta szerezni Pápát. Először Vágbesztercét ajánlotta föl cserébe, amit el akart foglalni a Podmaniczkyaktól. Ezt a tervét azonban Ferdinánd nem fogadta el, azonban 1533-tól már maga is szorgalmazta Pápa átadását Töröknek. *Sebestyén*, 1911. 23-24. p.; *Lukinich*, 1943. 149-150. p.

városát Thurzó átadta az uralkodónak, és cserébe – beszámítva a király eddigi tartozásait is – 40 ezer magyar forint értékben zálogba kapta Trencsén és Szucsfa várát minden tartozékaikkal.³⁷

Az inscriptiós (elzálogosítási) pontok közül a mi szempontunkból a következők a legfontosabbak: Thurzó az összes – inventárium (leltár) szerint összeírt – várban lévő tüzfegyvert megőrzésre („*pro tuitione*”) átvette. Meghatározott létszámú katonaság tartására kötelezte magát, de háborús veszély esetén a teendőkről, illetve a védelemhez szükséges várbeliek számáról az uralkodó fog dönteni, és az ezzel járó többletkiadásokat a visszaváltás idején meg fogja téríteni. Ezek szerint a Thurzó által tartott katonaság létszáma nem elegendő a vár védelmére, és szükség esetén a király fizeti a „békelétszámon” felüli őrseget. A vár állapotát illetően – mivel minden bizonnyal az ostrom óta nagyobb javítások nem történtek – az uralkodó úgy döntött, hogy azt alkalmas építészek vizsgálják felül és a javítások költségeit majd a visszaváltáskor fogja megtéríteni. Az inscriptió idejét nem határozták meg, csak azt, hogy amennyiben az uralkodó vissza akarja váltani Trencsént, akkor ezt fél évvel előbb jeleznie kell.³⁸ Thurzó mindenképpen jól járt Trencsénnel, hiszen az ő birtokainak nagy része Alsó-Magyarországon volt,³⁹ így az azoktól viszonylag távolabb fekvő Pápa helyett – igaz, csak zálogba – egy jóval nagyobb várbirtokot és várat kapott meg.

A vár átadására csak a következő év második felében került sor. Hogy nem zajlott minden a megállapodásnak megfelelően, azt jelzi Ferdinánd 1535. április 21-én kelt levele, amely szerint Thurzót Bécsbe várja, hogy többek között megtárgyalja vele Trencsén és Pápa ügyét.⁴⁰ A megegyezés végrehajtásának elhúzódásában az játszhatott közre, hogy Thurzó csak 1535 nyarán adta át Pápát.⁴¹ Ennek ellenére Thurzó 1535. október 6-án átvette Trencsént Ryby Sebestyén várkapitánytól.⁴²

37 MOL A 57 I. köt. 237-239. p.; Podmaniczky Okt. III. 19. p. Thurzó a birtokokon kívül zálogba kapta még a trencsényi és nagyszombati harmincadokat, filiáléikkal együtt.

38 Thurzó a zálogokirat kiadása napján (ld. előző jz.) kötelezvényt adott ki az inscriptiós pontok betartásáról („*Obligatio domini* Thursonis in negotio castrorum Trinchiniensis et Zuchan” MOL A 57 I. köt. 239-242. p.), majd pár nappal később – valószínűleg december 2. és 4. között – a reverzálist is kiadta. MOL A 57 I. köt. 243. p.

39 Thurzónak ekkoriban csak Alsó- és Felső-Magyarországon 8 vármegyében 13 vára volt, közöttük: Bajmóc, Likava, Árva, Vámos, Gölnicz, Richnó és Szepes. *Demkó*, 1914. 213. p.; *Acsády*, 1894. 42. p.

40 ÖStA HHStA UA AA Faszikel 26. IV: fol. 59-60.

41 Ferdinánd Pápa várát és városát csak 1535. szeptember 3-án kelt okiratában adományozta

Thurzó Elek unokaöccsét, Györgyöt állította a vár élére, aki praefectusi címen 1535 és 1543 között működött Trencsénben.⁴³ 1543-tól már az a Baracskey Pál szerepel az elszámolásokban, aki az 1528. évi ostromkor Szapolyai híveként a vár egyik parancsnoka volt. Ő egy személyben volt provizor és castellanus, azaz várnagy.⁴⁴ Az utóbbi tisztséget nem egyedül viselte, mellette még egy várnagy szerepelt: Nagy László.⁴⁵ 1546 első felében rövid ideig Septenczky György tisztartó látja el az udvarbírói teendőket, majd 1548 végéig Vladislavai Márton deák a provizor.⁴⁶

Török Bálintnak, így csak Pápa átadása után vehette át Thurzó Trencsént. MOL A 57 I. köt. 289-290. p.

- 42 A vár átadásakor készült inventárium címe: „Inventarium Castri Trinchiniensis, tempore Resignationis domino Comiti Alexio Thurzo, feria videlicet quarta post festum Beati Francisci confessoris, per Egregium Dominum Sebastianum Ryby, capitaneum dicti castri, in manus ipsius domini Comitis hominum Datum” MOL E 156 Fasc. 99. No. 25. fol. 1^r. A megjelölt dátum két lehetséges feloldása: május 26. vagy október 6. Az utóbbi dátumot látszik igazolni egy, a Thurzó család levéltárában fellelhető trencsényi számadáskönyv 1535. október 20-i bejegyzése: „Tempore Resignationis Castri Lancigeris qui tunc tempore domini Joannis Kaczynier aderant, pro tugurioris prope portam Castri inferiorem facti soluti fl. 7 d. 50” MOL E 196 Irr. Fasc. 12. fol. 159^r.
- 43 Thurzó György első és utolsó említése ebben a minőségében: MOL E 196 Irr. Fasc. 12. fol. 149^r, 546^r.
- 44 Baracskey az 1543. és 1546. évek közötti számadásokban szerepel. 1543-tól 1545-ig provizor és várnagy egy személyben, utána csak provizorként említik 1546. év végéig. MOL E 196 Irr. Fasc. 12. fol. 524^r-534^r, MOL E 211 III. ser. 22. t. fol. 146^r-152^v. Baracskeyt 1535-től 1545-ig trencsényi alispánként említik. Podmaniczky Okt. II. köt. 515. p.; III. köt. 334. p. Fallenbüchl szerint Baracskey Pál 1545-től 1548-ig, majd 1554-től 1559-ig adminisztrátorként Trencsén vármegye hatóságának élén állt. *Fallenbüchl*, 1994. 103. p. Birtokai voltak Trencsén vármegyében: Msenne és Újfalú. *Maksay*, 1990. II. köt. 814. p. Nyitrában is voltak a családjának birtokai: I. Ferdinánd 1539. december 17-én új adománylevelet adott Baracskey két Nyitra megyei birtokára („Wychap et Apáthy”), amelyekről azt állította, hogy szüleitől kezdve családja birtoka volt. MOL E 227 I. köt. 285. p. (*Maksay*, 1990. I. köt. 542. p. csak Apátit említi). Baracskey tehát tipikus példája volt annak a köznemesi-szervitori rétegnek, aki aszerint állt egyik vagy másik fél szolgálatába, hogy éppen melyik birtokolta a hatalmat az adott területen.
- 45 Nagy László már 1543–44-ben Trencsénben szolgált, 1544-től castellanusként szerepel. MOL E 196 Irr. Fasc. 12. fol. 546^r, 547^r.
- 46 Septenczky György 1546. március 14-től augusztus 4-ig látja el a teendőket mint officialis, utána Márton litteratus provizorként szerepel 1548. év végéig. MOL E 211 III. ser. 22. t. fol. 141^r-144^r.

Thurzó Elek halála után Trencsént és birtokait rövid ideig a család árvai ágához tartozó Thurzó Ferenc nyitrai püspök, a későbbi kamarai elnök⁴⁷ kezelte, majd 1548-ban a magyar kamara visszaváltotta a hajdani helytartó özvegyétől, Székely Magdolnától.⁴⁸ A várat 1549. január 31-én vette át Niklas Salm főkapitány,⁴⁹ az átadásnál közreműködött Kisserényi Ferenc kamarai tanácsos és számadásmester is.⁵⁰

Ez az az időszak, amikor az uralkodó minél több várat igyekezett a maga kezébe venni, mint például Szigetet, Kanizsát, Véglest, Gyulát, Murányt, Csábrágot stb.⁵¹ Ebbe a sorba illeszthető Trencsén visszaváltása is, ami mindenképpen azt jelenti, hogy a végvárrendszer kialakításakor számításba vették.⁵²

A vár élére királyi kapitány került, a visszaéléseiről méltán hírhedt Görschacher Kristóf személyében.⁵³ Az uralkodó a várbirtok igazgatására Ostrosith Jánost nevezte ki provizornak, aki számára a magyar kamara adott ki utasítást, előbb egy ideiglenest 1549. február 12-én, majd egy véglegest ugyanazon év május 8-án.⁵⁴ Ostrosith egyben Trencsén vármegye főispánja is volt. Nem tudni pontosan, hogy meddig töltötte be posztját, még ugyanezen év végén vagy a következő év elején elhalálozott.⁵⁵ 1550-től újból egy régi ismerős: Baracskey Pál trencsényi alispán,⁵⁶

-
- 47 Thurzó Ferenc a fent említett György öccse volt. *Nagy Iván*, XI. köt. 201-202. p. Kamaraelnök: 1549–1556, főudvarmester: 1569–1574. *Fallenbüchl*, 1988. 141. p., *Ember*, 1946. 131. p.
- 48 *Károlyi*, 1910. 63. p. Székely Magdolna Thurzó második felesége volt, utána Pernstein Jánosnak, Morvaország helytartójának neje lett. *Nagy Iván*, X. köt. 560. p.
- 49 Niklas Salm 1545–1550 főkamarás. *Fallenbüchl*, 1988. 83. p.
- 50 Székely Magdolna a vár átadásakor már mint Perstenczky János özvegye szerepel (Nagy Ivánnál Pernstein Jánosné.). MOL E 554 Fol. Lat. 1368/I. fol. 1^r.
- 51 *Szegő*, 1911. 33-38. p.; *Szántó*, 1980. 36-37. p.
- 52 Ludwig Starek és Károlyi János szerint a vár átvételének közvetlen oka, hogy Szapolyai János özvegyét, Izabellát és fiát, János Zsigmondot többek között Trencsén várával akarták kárpótolni. 1553 tavaszán járt Trencsénben Izabella egyik várnagya is. *Starek*, 1852. 24. p., *Károlyi*, 1910. 63. p.
- 53 MOL E 554 Fol. Lat. 1368/I. A forrásokban a Görschacher névalakon kívül szerepel még a Gertschacher, Gerschaker, Gortschacher névírás is, de a legtöbbször az első alakban fordul elő, és ő maga is ezt használta (MOL E 554 Fol. Germ. 843. fol. 1^r-7^r). A Görschacher család Alsó-Ausztriában volt birtokos (Gross, Harras, Kreuzstatten, valamint Hefflein birtokok). A Trencsénben szolgáló kapitány mellett még egy Görschacher is szerepelt Magyarországon, Hans, aki császári titkos tanácsos volt Ferdinánd idején és mint mustramester tevékenykedett. *Siebmacher*, 128. p.
- 54 MOL E 136 Irr. 6. t. 54-56. p., 57-61. p.

majd 1555-től Prandorffer Tamás látta el az udvarbíró tisztét.⁵⁷ Prandorffer és Görtschacher kapitány viszonya nem volt éppen baráti, a közöttük lévő összetűzésekre és hatásköri vitákra a várbirtok igazgatása kapcsán részletesen ki fogok térni. Görtschacher halála, illetve Prandorffer távozása után (1558) Garai Jakab lett a provizor, és ideiglenes jelleggel a vár kapitányságát is ellátta.⁵⁸ Ezután Miksa főherceg mindkét tisztségre 1559-ben familiárisát és pohárnokmesterét, Proskovszky Jánost nevezte ki,⁵⁹ aki a várat még ugyanezen év júniusában átvette.⁶⁰

Nem sokáig maradt Trencsén királyi kézen. 1564-ben újból elzálogosították, ezúttal Széchy Margitnak, aki annak a Székely Magdolnának volt a lánya, aki Thurzó Elek, majd Pernstein János özvegyeként a várat korábban (1549-ig) zálogban bírta.⁶¹ Széchy Margit első férje az a Niklas Salm volt,⁶² aki a várat 1549-ben királyi kézbe vette, és akinek halála (1555) után Pyrho ab Arcóhoz ment feleségül.⁶³

-
- 55 Ostrosith János Pozsega vármegyéből származott, Ferdinánd idején jött át Alsó-Magyarországra. Ő volt a XVII. században magas pozíciókba (királyi tanácsos, kamarás) jutott család első jelentősebb tagja. *Nagy Iván*, VII. köt. 301-302. p.; MOL E 186 4. t. fol. 1-2. Ostrosith birtokolta Trencsén vármegyében az illavai uradalmat, amihez hat falu és 50 adózó porta tartozott. *Maksay*, 1990. 816. p. Fallenbüchl szerint Ostrosith 1549. március 3-tól 1553-ig viselte a trencsényi főispáni címet. *Fallenbüchl*, 1994. 103. p. A kezdő dátum helyesnek tűnik, de a végső dátum nyilvánvalóan téves. Nagy Iván szerint Ostrosith János 1549-ben halt meg. Tudjuk, hogy Ostrosith 1549 novemberében már súlyos beteg volt, december 2-án még biztosan élt, 1550. május 18-án azonban már mint halottat említik. Podmaniczky Okt. IV. köt. 187. p., 220. p., 288. p.
- 56 A számadáskönyvekben 1550 májusától szerepel Baracskey mint provizor. MOL E 554 Fol. Lat. 1368/I. fol. 83^f.
- 57 Ferdinánd 1555. április 1-jén Augsburgban adott ki utasítást Prandorffer Tamás trencsényi provizor számára. MOL E 136 I. köt. fol. 119^f-125^f.
- 58 Garai Jakab provizorátusáról az első biztos adat 1558. október 28-i. MOL E 554 Fol. Lat. 1367. fol. 22^f-23.^v
- 59 Miksa főherceg 1559. május 15-én Bécsben kelt levelében értesíti Garai Jakab udvarbíró Proskovszky kinevezéséről. MOL E 554 Fol. Lat. 1367. fol. 58^f-59.^v
- 60 MOL E 156 Fasc. 96. No. 5. 13-14. p.
- 61 Felsőlendvai Széchy Margit apja, Széchy Tamás Vas vármegye főispánja volt, elesett a mohácsi csatában. *Nagy Iván*, X. köt. 528. p.
- 62 Salmnak Széchy a második felesége volt. *Newald*, 1879. 108. p.
- 63 Pyrho ab Arco Miksa főherceg udvari embere volt, 1562. április 13-án halálozott el. HHStA UA Fasc. 84. IV: 100-101. p.

A genealógiai adatok alapján úgy tűnik, hogy Széchy Margit számára anyja és első férje kapcsán nem volt ismeretlen Trencsén, sőt elképzelhető – mivel anyja Thurzó Elek halála után egy ideig itt lakott –, hogy gyermek korában itt is élt.

Az inpignorációs okiratot a nemrég (1564. június 26.) trónra lépett Miksa magyar király adta ki Bécsben, 1564. november 5-én.⁶⁴ Mivel a későbbi elzálogosítások is hasonló feltételek mellett történtek, ezért érdemes a fontosabb pontokat felsorolni. (1.) A zálogösszeget 60 ezer rénes forintban határozták meg, amelyet Széchy Margit ki is fizetett Christopher Ganabitzer hadi fizetőmesternek.⁶⁵ Ezt az összeget az özvegy néhai férjének, Pyrho ab Arcónak érdemeire való tekintettel a király megtoldotta még 5 ezer rénes forinttal, amelyet két lánya: Anna és Júlia nevére írtak, így tehát a teljes zálogösszeg 65 ezer forintot tett ki. (2.) Széchy Margit Trencsén és tartozékai mellett megkapta Szucsá várát és tartozékait, Bán mezővárost, valamint Újhely és Csejte decimájának felét. (3.) Az inscriptió idejét 12 évben harározták meg. (4.) A várat minden tartozékával és haszonvételével adják át, beleértve minden otlévő ágyút, tüzefegyvert, ezek tartozékait, az élelmiszert stb. Mindezek átadása a királyi biztosok által készítettendő inventáriumok szerint történik. (5.) A várat „kapitányság és zálog” („*capitaneatus ac pignoris titulo*”) címén kapja meg Széchy Margit. (6.) Annyi katonát kell tartania, mint amennyi az előző kapitány (Proskovszky János) idején volt a várban. (7.) Az özvegy a zálogról szabadon (vég)rendelkezhet (kivéve az említett 5 ezer forintról, amely mindenképpen a lányait illeti), de a király csak az elzálogosítási idő letelte (12 év) után váltja vissza a birtokot. (8.) Amennyiben a vár épületein saját költségükön javításokat végeznek, ezt az összeget a visszaváltáskor a király megtéríti. (9.) A király tartozik a várat saját költségén megvédeni, (10.) amennyiben pedig idegen kézre kerülne (legyen az török vagy keresztény), tartozik a zálogbirtokost kárpótolni.

A vár átadását igen körültekintően végezték el. Miksa 1564. december 3-án Bécsben kelt utasításában intézkedett a Trencsén átadása körüli teendőkről.⁶⁶ Az átadására kiküldött bizottság tagjai a következők voltak: Gersei Pethő János, királyi főkamrás,⁶⁷ soproni főispán, Sopron városának és Komárom várának kapitánya,

64 MOL E 719 I. köt. 1^r-5^r.

65 Miksa király Trencsén elzálogosítását Magyarország legsürgősebb szükségleteivel, azaz csapatok felállításához szükséges feltételek előteremtésével indokolja, ezért fizette a pénzt Széchy Margit közvetlenül a hadi fizetőmesternek. MOL E 719 I. köt. fol. 1.

66 MGL E 136 Fasc. 1. No. 11.

67 Gersei Pethő János 1561. szeptember 15-től 1577-ig királyi főkamrás. *Fallenbüchl*, 1988. 83. p.

királyi tanácsos, Paul Wilhelm von Zelking, a testőrség kapitánya,⁶⁸ Hosszútóthy György kamarai tanácsos.⁶⁹ Az utasítás részletesen megszabta a királyi biztosok feladatait. Eszerint az átadást december 11-ig le kell bonyolítaniuk. Proskovszky János kapitánytól inventárium szerint vegyék át a vár minden tartozékát, hadi és más eszközeit és Széchy Margittal közösen vizsgálják végig. Hívják össze a várhoz tartozó falvak bíráit és mutassák be nekik a mellékelt királyi okiratot, majd az összes birtokot és a hadiszereket adják át Széchy Margitnak. (Az átadáskor készült két inventárium közül az egyiket a királynak vigyék el, a másikat pedig hagyják az új tulajdonosnál.⁷⁰) Ezután meg kell állapodniuk Széchy Margittal, hogy ugyananyyi katonát tartson, mint Proskovszky, a katonák tartásának feltételeiről is tárgyaljanak. Nézzék át a vár épületeit, mérjék fel az esetleges javítások költségeit. A továbbiakban az eddigi kapitány költségeinek megtérítéséről is tárgyalniuk kell, így az általa begyűjtetett takarmányról, a saját költségén emelt csűr és a neki tartozó alattvalók ügyében. Az eddig Trencsénhez nem tartozó Bán mezővárost pedig csatolják a várhoz, de ezt olyan feltételekkel bírja Széchy, mint korábban Proskovszky (a magyar kamara felé külön számadási kötelezettséggel).⁷¹

A királyi biztosok december 10-én délután értek Trencsénbe,⁷² és a királyi utasítás szerint másnap már hozzá is láttak a teendőik elvégzéséhez. Az 1557-ben készült inventárium⁷³ szerint végigjárták a várat, összeírták a fegyver- és más készletekben mutatkozó hiányokat.⁷⁴ 1564. december 14-én elkészítették az inventáriumot⁷⁵ és

68 Miksa instrukciójában „Arcigerorum nostrorum Praefectus”-nak nevezi Paul Wilhelm Freiherr von Zelkinget, aki 1564–1576 között mint „Hauptmann der Hartschieren-Leibgarde”, azaz Miksa testőrségének kapitánya fordul elő a forrásokban. Zivkovic, 1976. 41. p.

69 Hosszútóthy György kamarai tanácsos 1557-ben és 1586-ban, titkár 1558-ban. *Ember*, 1946. 129., 131., 133. p.

70 A vár fegyverkészletének szakszerű összeírására Miksa saját szervitorát, Sigismund Huefnaglt rendelte ki. MOL E 136 Fasc. 1. No. 11. fol. 47^v.

71 A biztosoknak még egy, nem Trencsén átadásával kapcsolatos feladatuk is volt. Mivel az uralkodó Zrínyi Györgynek adta a trencsényi főispáni címet, hűségesküt kellett venniük tőle. MOL E 136 Fasc. 1. No. 11. fol. 47^f.

72 „Venimus Thrinicinium die 10. Decembris ad Vesperam circa horam sexta.” MOL E 160 8. t. fol. 609^f.

73 MOL E 156 Fasc. 99. No. 22.

74 „Defectus munitioum et aliarum rerum in arce Thriniciniensi prius inventatarum et nunc conscriptarum” MOL E 160 8. t. fol. 623^f-624^f.

75 „Inventarium omnium munitioum, Bombardarum maiorum et minorum, pulverum, globorum, aliorumque armorum et Instrumentorum militarium, in Arce Thriniciniensi existentium, tempore

átadták Trencsént új tulajdonosának, majd másnap a reverzálist⁷⁶ is megkapták Széchy Margittól. December 16-án elkészítették a várhoz tartozó birtokok összeírását.⁷⁷ Hozzácsatolták Bán mezővárost és birtokait, ezek haszonvételeit külön is összeírták.⁷⁸ Felmérték mindazon élelmiszert és állatállományt, melyet Széchy megvásárolt Proskovszky kapitánytól.⁷⁹

Mivel Széchy Margit Trencsént az uralkodótól „*Capitansagwul es zalogwl*”⁸⁰ kapta meg, így neki kellett a megfelelő számú katonaság tartásáról, illetve ezek számára – mivel a kapitányi címet elvben ő viselte – közvetlen parancsnokokról gondoskodnia. Az inscriptióban általában nem határozták meg a tartandó őrség számát, mert ez a várak zálogbaadásakor mindig komoly alku tárgya volt. Fel kellett mérni, hogy mennyi katona kell feltétlenül a vár őrzésére, de azt is figyelembe kellett venni, hogy a várbirtok jövedelméből fedezhető-e az őrség zsoldja. Trencsénben a várőrséget illetően a biztosoknak sikerült megállapodniuk Széchyvel, aki a maga és utódai nevében kötelezte magát 40 katona tartására. A katonaság irányítására két alvárnagyot (vicecastellanust) fog kinevezni. A két alvárnagy közül az egyik a felső, a másik az alsó várban teljesít szolgálatot.⁸¹

assignationis Magnificae dominae Margarethae Zechÿ confectum, Anno Domini Millesimo sexagesimo quarto, die decima quarta Decembris.” MOL E 156 Fasc. 99. No. 22. fol. 1^r-10^r.

76 A reverzálsnak fennmaradt a latin nyelvű eredeti fogalmazványa, amely részletesen tartalmazza Széchy és a biztosok megállapodásáról szóló pontokat. MOL E 160 8. t. fol. 611^r-614^r. A magyar nyelvű reverzáls eredeti fogalmazványa nem tartalmazza a pontokat. MOL E 200 59. t. fol. 3^r.

77 „Regestum super connumeratione colonorum sessionatum ac Inquilinorum, sessionum desertarum, proventuum, munerum, servitiorum, ad Arcem Thrynchny ab antiquo pertinentium, tempore impignoracionis conscriptorum. Anno 1564 die 16 Decembris.” MOL E 156 Fasc. 99. No. 23.

78 MOL E 160 8. t. fol. 621^r.

79 „Limitatio rerum et animalium allodialium Magnifici domini Joannis Proskowsky, quae per Magnificam dominam Comitissam Margaretam Zechÿ ementur, facta per Commissarios Sacratissimae Caesariae Maiestatis ad assignationem arcis Thrinchny expeditos.” Az összeírt állatállomány, élelmiszer és egyéb takarmányok értékét 473 magyar forintra és 50 dénárra becsülték. MOL E 160 8. t. 604^r-605^r.

80 MOL E 200 59. t. fol. 3^r.

81 MOL E 160 8. t. fol. 611^{r-v}.

A forrásokból kitűnik, hogy a biztosok alapos munkát végeztek, így betekintést kaphatunk Trencsén várának és várbirtokának XVI. század közepi állapotába. A vár átadása Trencsén történetében lezárt egy szakaszt, többé már nem került királyi kézbe.

Széchy Margit idejéből nem sok forrás maradt fent,⁸² annyit tudunk, hogy 1576-ban Trencsén zálogjogát fele-fele részben lányai⁸³ férjeinek, Lobkovici Poppel Lászlónak⁸⁴ és Ernfried von Ortenburghnak⁸⁵ hagyományozta.⁸⁶ Ortenburgh csak 1582-ig szerepel mint Trencsén felerészbeni birtokosa.⁸⁷

Lobkovici Poppel László Trencsén zálogjogát eladta Gyimesi Forgách Imrének és feleségének, Zrínyi Katalinnak. Az erről szóló királyi inscriptiós okiratot 1582. július 12-én Augsburgban állították ki.⁸⁸ Az inscriptio idejét 8 évben, a zálogösszeget 60 ezer forintban határozták meg. Ebből 40 ezret a vár átvételének napján, 20 ezret három hónappal ezután kellett kifizetni. Forgách nagyjából ugyanazon feltételekkel kapta meg a zálogjogot, mint korábban Széchy Margit. Különség csak ott mutatkozik, hogy Forgách a trencsényi kapitányi címmel együtt honorként megkapta Trencsén vármegye főispáni címét is, úgy tűntetve fel ezt a tisztséget, hogy ez mindenkoron a várhoz tartozott.⁸⁹

82 I. Miksa 1566-ban megparancsolta Széchy Margitnak, hogy ne akadályozza Trencsén várost a legelő szabad használatában és a szénégetésben. *Károlyi*, 1910. 65. p. ***jz.

83 Széchy Margitnak első házasságából, Niclas von Salmtól született két lánya: Erzsébet és Magdolna. *Newald*, 1879. 108. p. I. Miksa az 1564. évi inscriptióban Pyrho ab Arcótól származó Anna és Júlia nevű lányait említi. MOL E 719 fol. 1^v. Ludwig Starek szerint Széchy Margit Salmtól származó Magdolna nevű lányát Lobkovici Poppel László, míg Pyrho ab Arcótól származó Anna nevű lányát Ernfried von Ortenburgh vette feleségül. *Starek*, 1852. 25. p.

84 Lobkovici Poppel László Trencsén vármegye főispánja, királyi főkapitány. MOL E 554 Fol. Lat. 1367. fol. 41^f.

85 „Ernfridus, Comes ab Ortenburgh, liber Baro in Freydenstain et Carlspach, ac dominus in Emcrüert et Tyll.” MOL E 554 Fol. Lat. 1367. fol. 46^f.

86 *Demkó*, 1914. 583. p.

87 Károlyi János szerint Ortenburgh csak 1578–79-ben volt Trencsén várának fele részben birtokosa. *Károlyi*, 1910. 64. p. Ezzel szemben a forrásokban 1577. március 12. és 1582. augusztus 31. között fordul elő mint Trencsén felerészbeni birtokosa. MOL E 554 Fol. Lat. 1367. fol. 31^f-46^f.

88 MOL E 719 I. köt. fol. 37^v-41^v.

89 „Totale castrum Trinchin vocatum... Capitaneatus et pignoris titulo, cum honore etiam Comitatus perpetuis semper temporibus, ad idem castrum nostrum pertinente, dedimus et inscripsimus..., MOL E 719 I. köt. fol. 38. A trencsényi vár és a trencsényi főispáni cím közötti összefüggésre később részletesen kitérek.

A vár átadására kirendelt biztosok 1583. február 15-én értek Trencsénbe, de nem találták ott sem Poppelt, sem Forgácht. Forgách csak négy nap múlva érkezett meg, Poppel pedig maga helyett egyik szervitorát, Zekolcy Márton litterátust küldte el. A biztosok jelenlétében átadták a zálogösszeget (40 ezer forintot), majd február 23-án sor került a vár átadására. Előbb végigjárták a vár épületeit a Széchy Margit-féle átadáskor készült inventárium⁹⁰ szerint, és összeírták a vár hadi szereit, készleteit,⁹¹ valamint a várhoz tartozó allodiumokat és egyéb haszonvételeket. Ezután Forgách kiállította a reverzálist,⁹² amelybe belefoglalták felesége, Zrínyi Katalin nevét is, nehogy annak esetleges özvegyisége esetén ne kelljen betartania az inscriptiós pontokat. Ezután pecséttel megerősített urbárium szerint átadták Trencsén várát tartozékaival együtt, majd Forgáchtól és officiálisaitól esküt vettek. A királyi biztosok visszatértek Pozsonyba, és 1583. március elsején jelentést tettek Rudolfnak Trencsén átadásáról.⁹³

Forgách Imre nem várta ki az elzalogosítási idő, a 8 év leteltét, hanem már 1588. január 18-án „*nova inscriptio*”-t eszközölt ki. A zálogösszeget felemelték 78.229 forintra és az impignoratio idejét 1591. február 23-tól számítva újabb hat évvel meghosszabbították. Forgách az új inscriptióról 1588. április elsején adott ki reverzálist.⁹⁴

Forgách Imre alig 11 évig, 1594 elejéig maradt meg Trencsén birtokában, ekkor zálogjogát eladta Illésházy István Trencsén és Liptó vármegyék főispánjának, királyi főudvarmesternek⁹⁵ és tanácsosnak. Mátyás főherceg 1594. január 3-án utasítja Kubinyi László kamarai tanácsost⁹⁶ és Lippay János kamarai titkárt,⁹⁷ királyi biztosokat, hogy adják át Trencsént Illésházynak. A biztosok január 11-én értek Tren-

90 MOL E 156 Fasc. 99. No. 22. fol. 1^r-10^r.

91 „Inventarium rerum bellicarum, clenodiorum et omnium supellectilium, necnon victualium arcis Trinchiniensis, conscriptum anno Domini Millesimo quingentesimo octuagesimo Tretio, vigesima Tretia die mensis Februarij, quando nempe arx ipsa Trinchiniensis recepta est de manibus Magnifici domini Ladislai Poppel, et assignata Magnifico domino Emerico Forgach de Gymes.” MOL E 156 Fasc. 99. No. 22. fol. 32^r-39^r.

92 MOL E 719 1. köt. fol. 42.

93 MOL E 137 Fasc. 2 No. 22.

94 MOL E 719 1. köt. fol. 59.

95 Illésházy István királyi főudvarmester 1587–1608, majd nádor 1608–1609. *Fallenbüchl*, 1988. 70. p., 85. p.

96 Kubinyi László kamarai tanácsos 1586-ban és 1594-ben. *Ember*, 1946. 132. p.

97 Lippay János kamarai titkár 1594-ben. *Ember*, 1946. 132. p.

csénbe, és négy napon át dolgoztak az inventárium⁹⁸ és az urbárium összeírásán. Január 14-én adták át a várat új zálogbirtokosának. Forgách Imre átadta a vár kulcsait és javait Illésházy Istvánnak, aki pedig lefizette a zálogösszeget. A biztosok ezután visszaadták Forgáchnak két korábbi (az 1583. február 23-i, és az 1588. április 1-i) reverzálisát. Összeírták a korábbi inventárium szerinti hiányokat, és január 18-án be is fejezték a vár átadását.⁹⁹

Illésházy – mint ahogy azt a biztosok külön ki is emelték – nem új inscriptio címén kapta meg Trencsént, hanem csak azon feltételek mellett, melyek szerint eddig Forgách zálogban bírta, és csak a még három évig (1597. február 23-ig) érvényben lévő inscriptió időre.¹⁰⁰ Ezért Illésházy – Mátyás főherceg közbenjárásával – 1595. március 3-án Rudolftól új záloglevelet¹⁰¹ eszközölt ki, amelyben az elzálogosítás idejét újabb hat évvel (1603. február 23-ig) meghosszabbították. A zálogösszeget – miután Illésházy lefizetett 4 ezer forintot készpénzben, amelyhez hozzászámították még azt a 4 ezer forintot, amellyel az uralkodó tartozott neki – 8 ezer forinttal megemelték, így az már 86.229 forintot tett ki.

Illésházy István Trencsént már nem zálogként, hanem örökjogon is meg akarta szerezni, és ezért hajlandó volt jelentős anyagi áldozatokat hozni. 1599-ben „*ad praesentes rerum bellicarum necessitates*” lefizetett 10 ezer magyar forintot – szintén Mátyás főherceg közbenjárásával – Rudolfnak, amit az eddig felhalmozódott adósságokkal együtt hozzáírtak a zálogösszeghez. Ezen összegről a magyar kamara 1599. március 18-án állított ki elismervényt.¹⁰² Az új inscriptió okiratot Rudolf császár 1599. május elsején, Prágában adta ki.¹⁰³ Az elzálogosítás idejét még hét

98 „*Inventarium rerum bellicarum, clenodiorum et omnium supellectilium, nec non victualium arcis Trinchiniensis conscriptum anno domini Millesimo Quingentesimo Nonagesimo Quarto, die decima quarta January, quando nempe arx ipsa Thrinciniensis, Magnifico domino Stephano Illesházý etc. de manibus Magnifici domini Emerici Forgach assignata est.*” MOL E 156 Fasc. 99. No. 22. fol. 24^f-28^v.

99 Kubinyi László és Lippay János királyi biztosok jelentése a magyar kamarának Trencsén átadásáról. Trencsén, 1594. január 18. MOL E 137 Fasc. 2 No. 25.

100 „*Literas domini Illesházý reversales literis reversalibus Forgachý similes de integra summa inscriptionali extractas, sub litera H. referimus, is alias hoc tempore se dare non posse asserit, praesertim cum ipsi Trinchinium non novae inscriptionis titulo, sed eodem saltem iure, quo Forgachius tribus adhuc subsequentibus annis illud possidere debeat, traditum et concessum sit.*” MOL E 137 Fasc. 2. No. 25. fol. 190^f.

101 MOL E 719 1. köt. fol. 75^v-76^f.

102 Uo. fol. 120.

103 Uo. fol. 130.

évvel, 1610. február 23-ig hosszabbították meg. A magyar kamara által kiadott elismervény alapján a zálogösszeget 23.376 forinttal emelték meg,¹⁰⁴ így az már 109.605 magyar forintra rúgott. Azonban az új inscriptio kieszközlése csak előkészítése volt a vár örökjogon való megszerzésének, amelyről a tárgyalások Mátyás főherceg, a magyar kamara és Illésházy részvételével még ebben az esztendőben megindultak és sikeresen be is fejeződtek. Mátyás főherceg 1599. december 18-án Bécsben adott ki elismervényt Trencsén és Surány várának örökjogon („*collatio perennalis*”) való eladományozásáról.¹⁰⁵ A végleges adományról szóló okiratot Rudolf császár Pilsenben, 1600. február 21-én adta ki.¹⁰⁶ Illésházy ezen birtokok végleges eladományozásáért összesen 201.065 forintot fizetett. Trencsént ugyanolyan feltételek mellett birtokolhatta, mint az eddigi zálogbirtokosok, de most már örök joron. A birtokba való beiktatás előtt saját maga és örökösei nevében a császárnak és az uralkodóháznak esküt kellett tennie, hogy Trencsént mindvégig megtartja a Habsburgok hűségén. Ezt az esküt 1600. április 16-án Pozsonyban Kutassy János esztergomi érsek és királyi helytartó előtt le is tette.¹⁰⁷ Ezzel Trencsén véglegesen magánkézbe került.

A fentiek során végigkísértem a vár történetét, elsősorban a zálogbirtokosok szempontjából. Ahol lehetett, kitértem arra, hogy kik álltak a vár élén, kik voltak a kapitányok, várnagyok, provizorok. Ezek alapján megállapítható, hogy amíg a zálogbirtokosok a maguk szervitorait alkalmazták a különféle tisztségekre, addig a kamara – amennyiben módja volt rá – hozzáértő szakembereket bízott meg a várbirtok kezelésével, például Prandorffer Tamást. Fontos kiemelni a helyi, elsősorban köznemesi rétegből származó tisztviselőket, akik alaposan ismerték a helyi viszonyokat. Ezek közé tartozott Baracskey Pál, aki előbb Szapolyai híveként védte a várat Katzianer ellen, majd Ferdinánd hűségére tért. Ezután Thurzó Elek alkalmazta őt várnagynak és udvarbírónak, majd Ostrosith halála után a már királyi kézben lévő vár provizora lett, tehát mindvégig elismerték hozzáértését.

104 Az összeg három részből tevődött össze: az említett 10 ezer forintból, az ún. csábrági tartozásból („*ex stipendio suo militari Chabragiensi*”; „*debitum Chabragianum*”), ami ekkor 9496 forint és a kamaránál hátralékban lévő tanácsosi fizetéséből, ami 1598. év végéig 3880 forintot tett ki.

105 MOL E 719 I. köt. fol. 123^r-125^r.

106 Uo. fol. 127^r-129^v.

107 Uo. fol. 132^r-133^r.

A másik fontos tényező a trencsényi főispáni cím, melyet, mint láttuk, 1582-ben a várhoz tartozó tisztségként említik. A források alapján megállapítható, hogy a trencsényi főispáni címet a XV. század végétől a mindenkori zálogbirtokos vagy – amennyiben királyi kézben volt – a várkapitány viselte. Így volt trencsényi főispán Hági Ferenc (1473–1476),¹⁰⁸ majd Szapolyai György. Miután a vár Ferdinánd birtokába került, Hans Katzianer főkapitány lett a főispán, majd Thurzó Elek viselte ezt a címet. Trencsén visszaváltása után nem a királyi kapitány, Görtschacher kapta meg a főispánságot, gyaníthatóan azért, mert nem volt birtoka a megye területén (és magyar indigenátusa sem), ezért a mellette működő udvarbíró töltötte be ezt a tisztséget. (Ezzel kapcsolatban meg kívánom jegyezni, hogy míg például Baracska alispánként volt udvarbíró, addig Ostrosith már mint főispán töltötte be ezt a funkciót. Ez azt is jelentheti, hogy a provizor esetenként – mint például Trencsénben Ostrosith idején – jelentősebb szereppel bírhatott, mint a (királyi) kapitány.) A Görtschacher halála után kinevezett új kapitány, Proskovszky természetesen megkapta a főispáni címet. A vár újbóli elzálogosítása után a mindenkori zálogbirtokos volt a főispán, ez alól csak Széchy Margit volt kivétel, hiszen a kor felfogása szerint nő nem viselhetett tisztséget. Az örökös főispáni címet (*comes perpetuus*) pedig Illésházy István kapta meg akkor, amikor Trencsén örök-jogon került tulajdonába.¹⁰⁹

A részletes birtoklástörténetre azért tértem ki, mert a nagybirtok a korszak folyamán kiemelkedő fontosságú volt. Az itt birtokos családok pozíciói, kapcsolatai mind-mind fontos adalékokat szolgáltatnak a vár történetének alapos megismeréséhez és a többi várbirtokhoz való viszonyának jobb megértéséhez. Az olyan birtokos családok, mint a Thurzók, a Forgách vagy az Illésházy család nagy jelentőséggel bírtak országos szinten is. Ezért fontos, hogy kik birtokolták – igaz hosszú ideig csak zálogban – Trencsént, és milyen feltételek mellett vették át.

Áttekintve a várátadási procedurákat megállapítható, hogy a kamara igen gondosan járt el. Az elzálogosításokkal kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az uralkodó mindig körültekintéssel határozta meg az impignoratio feltételeit, elvben a század végéig fenntartva magának a lehetőséget egyben a visszaváltásra, és megfelelően gondoskodott a vár őrzéséről is.

108 Fekete, 1941. 415. p.

109 A trencsényi főispánokat ld. *Fallenbüchl*, 1994. 103. p. *Fallenbüchl*nél több adat pontatlanul szerepel (Ostrosith esetében már kitértem erre), a hibákat ki lehetett volna küszöbölni, ha a szerző felismeri a trencsényi vár és a trencsényi főispáni cím közötti összefüggést.

II.

A trencsényi vár szerepe a XVI. századi végvárrendszerben

Miután nyomonkövettem a vár XVI. századi eseményeit és részletes birtoklástörténetét, megkísérlem Trencsényt elhelyezni a végvárrendszerben.

A végvár vonal szélességben és mélységben is tagolódott. Szélességben védőkörzeteket hoztak létre, amelyekben egy-egy főbb vár körül számos kisebb (góré, vigyázó ház, fiókvár stb.¹¹⁰) ellenőrizte a területet. Mélységben is tagolt volt a védelem. Már az első – a török kihívásra válaszul megkezdett – építkezésekkor, az ún. hevenyészett vagy szükségépítkezések korában (1541–1556) megkezdtek az első vonal mögötti várak erősítését (például Szigetvár mögött Kanizsát, a Balaton-vidéki várak mögött Pápát). A folyamatosan kiépülő végvárrendszer várait általában első- és másodrendű várakra szokás osztani. Van olyan felosztás is, amely külön veszi az első és második vonal jelentősebb és kisebb várait, s így összesen négy kategóriába sorolja az erősségeket. Egy-egy vár besorolása természetesen korszakonként – a török hódítás terjeszkedésének megfelelően – váltakozott.¹¹¹

Szegő Pál szerint a két legfontosabb központ Felső-Magyarországon Kassa, Nyugat- és Közép-Magyarországon Pozsony. Ezek között helyezkedtek el az elsőrendű várak (1550-es évek állapota szerint): Szigetvár, Pápa, Győr, Léva, Zólyom, Eger, Kassa.¹¹² Gerő László szerint az elsőrendű várak: Győr, Komárom, Eger; a másodrendűek: Tata, Pápa, Veszprém, Gyula stb.¹¹³ Marosi Endre – elsősorban a várerősítési munkálatok alapján – három korszak szerint osztja fel az első és második vonalbeli várakat jelentősebb és kisebb erősségekre. Így például az ólasz rendszerű építkezések korában (1555–1568) szerinte az első vonal jelentősebb várai: Szigetvár, Kanizsa, Komárom, Győr, Eger, Gyula; az első vonal kisebb várai: Tata, Érsekújvár.¹¹⁴

110 Trencsény várának is volt fiókvára, Szucsá, amelyet a Podmaniczkyak 1536-ban elfoglaltak Thurzó Elektől, majd 1549-ben visszaszolgáltatták I. Ferdinándnak. A várat Niklas Salm főkapitány parancsára 1550-ben lerombolták. *Lukinich*, 1943. 222–226. p.

111 A végvár vonal tagolódására: *Szántó*, 1980. 38–42. p.; *Marosi*, 1974. 35. p.; az építkezési korszakhatárokról: *Pataki*, 1931. 98–132. p.

112 *Szegő*, 1911. 24. p.

113 *Gerő*, 1955. 340. p.

114 *Marosi*, 1974. 39. p. Marosi Trencsént mindvégig a második vonal kisebb várai között szerepelteti.

A fenti felsorolással csak azt kívántam érzékeltetni, hogy mennyire bizonytalan egy-egy vár kategóriákba sorolása. Az bizonyos, hogy vannak olyan várak, melyek jelentősége a század folyamán végig elsődrendű, és amelyek az alappilléret adták a végvárrendszernek (Szigetvár ill. Kanizsa, Győr, Pápa, Pozsony, Komárom, Léva, Zólyom, Eger, Kassa és a század vége felé Érsekújvár).

Vizsgálatom Trencsén szerepének meghatározására irányul. Több tényező határozza meg azt, hogy milyen szerepet töltött be egy vár a végvárrendszerben. Ilyen tényező, hogy milyen földrajzi környezetben, mekkora távolságra volt a török hódítás határától (1.); milyen jellegű, mennyire megerősített hely volt, és milyen építkezések folytak (2.); mekkora várbirtokkal rendelkezett, és azt hogyan kezelték (3.); mennyi katonaság állomásozott falai között (4.); milyen volt a felszereltsége (5.). Mindezek együttes vizsgálata alapján próbálok Trencsént elhelyezni a végvárrendszerben.

1. Földrajzi tényezők

Ha ránézünk egy olyan térképre, amely a XVI. századi Magyarországot ábrázolja, első pillantásra az tűnik fel, hogy Trencsén viszonylag távol fekszik a török hódítás határától. Valóban, ha a drinápolyi béke korabeli helyzetet nézzük, Trencsén az akkori török-magyar határzónától légvonalban mintegy 100–120 km-re helyezkedik el. Trencsén előtt a Duna vonalától északkeleti irányban egy hatalmas félköríven elhelyezkedve ott volt Komárom, Érsekújvár, Léva, Bakabánya, Csábrág, Zólyom, Végles, Besztercebánya, Murány – hogy csak a fontosabbakat említsük. Trencsén ezektől viszonylag jelentős távolságban terül el.

Azonban a földrajzi környezet vizsgálatakor más tényezőket is figyelembe kell venni, olyanokat, mint például milyen fontos útvonalak mentén helyezkedik el az adott vár, ezeket az utakat milyen módon tudja ellenőrizni, valamint meg kell vizsgálnunk a vár közvetlen környezetét, a terepföldrajzi adottságokat is.

Trencsén egy igen fontos középkori kereskedelmi útvonal egyik jelentős átlomása volt. Ez az út Budáról indult, majd Esztergomon és Udvardon keresztül a Vág völgye felé fordulva a Sempte, Galgóc, Csejte, Bolondóc (Beckó), Trencsén, Léva, Kassza, Puhó, Beszterce (Vágbeszterce), Biccse, Hricsó, Budetin, Újhely útvonalon a Jablunkai-hágón át Szilézia felé folytatódott. Ezen a fontos úton Trencsén főharmincadhely volt.¹¹⁵

115 A trencsényi főharmincadra és filiáléira: *Ember*, 1988. 19-25. p.

Trencsén vára a Vág bal partján fekszik. A várhegy folyóra néző északi oldalán meredek sziklafal húzódik. A sziklafal és a folyó között terül el Trencsén városa. Az említett út a városon keresztül haladt és a várhegy lábánál folytatódott tovább. A vár – tekintve a folyópart és a sziklafal közötti szűk területet – teljesen uralta az utat, valamint a Vágon átívelő fahidat is.

Összegezve a fentieket: Trencsén a Vág völgyének legnagyobb és legerősebb vára volt. Egy fontos útvonal legjobb ellenőrzési pontján feküdt, és egyben főharc-
mínchelyül is szolgált.¹¹⁶ Morvaország és Szilézia előtt ez volt a legközelebbi erős vár, ezen tartományok rendjeinek is érdekében állhatott Trencsén megerősítése. Annak ellenére, hogy nem ez volt a török támadás fő iránya, egy esetleges Vág-völgyi betöréssel (portyával) számolni kellett, és egy ilyen támadásnak leginkább Trencsén tudott volna megálljt parancsolni. Hogy egy ilyen eshetőségre is komolyan számítani kellett, jelzi az a tény, hogy a törökök két alkalommal is betörték a Vág völgyébe, először 1599-ben, majd 1663-ban, és mindkétszer Trencsén állította meg őket.¹¹⁷

2. A vár erődtéményei és az erődtési munkálatok

Mint ahogy a fentiekben utaltam rá, Trencsén fekvése igen kedvező volt. A vár három oldalról ostromolhatatlan: északon és nyugaton a város terül el alatta, teljesen a Vág partján. A várost a vártól meredek sziklafal választja el, amely a keleti oldalon is folytatódik, erről az oldalról az akkor még meglévő holtág is védte. Egyedül déli, délkeleti irányból volt ostromolható, 1528-ban is itt állította fel ágyúút és lövette a várat Katzianer. Ezt az oldalt azonban még Szapolyai István idején megfelelő védművekkel látták el. Szapolyai kettős falgyűrűt építtetett, közötté mély árokkal,¹¹⁸ és ezt egy előretolt toronnyal (az ún. Malomtorony) is megerősítette,¹¹⁹ így ez a védelmi szakasz is ostrombiztossá vált. Az ő idejében illesztették

116 Marosi Endre szerint Trencsén megerősítését a fontos kereskedelmi útvonal biztosítása indokolhatta. *Marosi*, 1974. 63. p. Könyöki József szerint: „Fekvése [ti. Trencsén várának – KI] bizonyítja, hogy Magyarország északnyugati határvédőrendszerében kiváló szerepe volt. Észak, kelet s déli irányban fekvő kisebb váraknak mintegy támaszpontul szolgált.” *Könyöki*, 1887. 294. p.

117 *Károlyi*, 1910. 66. p., 92-100. p.

118 „Verum Stephanus Zapolianus Joannis pater, vir bellicosus et experiens, re animadversa, constructo duplici muro, maximeque firmo, nec non profundiore fossa utrinque parietibus saxeis suffulta, multis impendiis magnoque labore ita vitium corexerat, ut ea quoque ex parte non nisi summis longissimae obsidionis viribus superari posse censeretur.” *Istvánffy*, 92. p.

bele a várost egy falgyűrűvel a védelmi rendszerbe.¹²⁰ A vár alsó és felső várra oszlott. Hat kapun keresztül lehetett a vár közepébe, a palotába jutni. A vár öt tornya és hét bástyája kiterjedt és erős védelmi rendszert alkotott.

Az 1528-as ostrom után a vár romokban hevert. Ferdinánd – mint ahogy említettem – a Thurzó Eleknek történt elzavogításkor ígéretet tett alkalmas építészek kiküldésére és az építési költségek visszaváltáskor való visszafizetésére. A kiküldött biztosok a legszükségesebb munkálatok – a romos falak kijavítása, az épületek befedése – elvégzésének költségeit legalább 5000 forintra becsülték.¹²¹ Fennmaradtak azok az elszámolások, melyek a Thurzó-féle *inscriptio* szinte teljes idejét – pontosabban 1535. október 16-tól 1548. augusztus 7-ig – felölelik.¹²² Ezek alapján az állapítható meg, hogy a vár jelentős részét helyrehozták, kijavították a falakat, alkalmassá téve tűzfegyverek felállítására is (lőrészek építése), befedték az ostrom során leégett épületeket és egy új bástyát is emeltek.¹²³ Átépítették a Jeremiás-tornyot, a város felőli bejáratot kis kertoronnyal is megerősítették és átépítettek egy, az alsó várban lévő tornyot is. Az építkezések számadások szerinti összköltsége közel 8850 forintot tett ki, ám a ténylegesen várfelújításra költött összeg nem sokkal haladta meg az 5500 forintot.¹²⁴

119 Trenčiansky hrad, 1991. 46-47. p.

120 Mivel kutatási témám csak a várral kapcsolatos eseményekre és jelenségekre szorítkozik, nem térek ki részletesen a város védelmi rendszerére, valamint a vár és a város – esetenként igen feszült – kapcsolatára. A város erődítéseiről röviden annyit, hogy I. Ferdinánd 1546-ban elengedte az adó egy részét, hogy ezt falainak megerősítésére fordíthassa. Még 1528-ban megerősítette Mátyás király adományát, miszerint a város a trencsényi harmincadból évente 200 forintot kap, ez az összeg később (az 1570-es években) 300 forintra emelkedett. Ezt az összeget „ad municionem Civitatis Tinchiniensis” kapták meg. A várost 1543-ban egy új kaputoronnyal és két bástyával erősítették meg, 1568-ban fegyvertárat, majd 1573-ban még egy tornyot építettek. *Károlyi*, 1910. 65-66. p.; *Szegő*, 1911. 29. p.; MOL E 554 Fol. Lat. 1367. fol. 29^f-30^f., 50^f. Könyöki szerint a város birtoka nem döntő egy esetleges ostromnál. *Könyöki*, 1887. 303. p.

121 MOL E 196 Fasc.13. fol. 1^f-2^f.

122 Az 1535–1543. közötti évek építkezési elszámolásai: MOL E 196 Fasc. 12. fol. 149^f-304^f.; az 1544–1548. közötti évek számadásai: MOL E 211 III. ser. 22. t. fol. 139^f-152^v.

123 1540. évi bejegyzés: „Pro reformatione et Noviter fundate Bastie per Georgium Thurzo penes portam Eundo propter fossatum ad fortaliciu[m] expositi sunt fl. 112 d. 42.” MOL E 196 Fasc. 12. fol. 159^f.

124 A teljes költség 8846 forint 43 dénár volt. Ám ez a szám kissé csalóka, mert beleszámították az ideiglenes jelleggel a király által a vár védelmére kiküldött katonaság zsoldját is. Ez az összeg 3213 forintot és 80 dénárt tett ki. Ha ezt levonjuk a teljes összegből, nagyjából megkapjuk a biztosok által becsült összeget.

Mindezek a munkálatok csak a részleges helyreállításra szorítkoztak. A vár királyi kézbe kerülése után rögtön megkezdtek Trencsén védműveinek teljes rendbehozását. Ferdinánd 1549. július 5-én Prágában kelt utasítása szerint, mivel a pozsonyi kamara nem tudott alkalmas egyént kiküldeni a trencsényi vár épületeinek felülvizsgálatára és a költségek felbecsülésére, ezért a király az udvari kamara útján küldött ki Bécsből jártas építész¹²⁵. Ez az alkalmas személy Ambrogio Brasco olasz „*architectus*” volt, akinek kiküldését a király 1549. augusztus 17-én rendelte el.¹²⁶ Ambrogio Brasco készítette el a vár részleges korszerűsítésének tervét.¹²⁷ (A munkálatok már az ő megérkezése előtt elkezdődtek egy Joannus Italus nevű mester vezetésével.¹²⁸) A helyreállítási költségek felmérése után Ferdinánd 1550. május 23-án utasította a magyar kamarát, hogy a vár legszükségesebb helyreállítási munkálataira utaljon ki Görtschacher Kristóf kapitánynak 1000 forintot.¹²⁹ A kapitánynak ezt az összeget Niklas Salm főkapitány utasításai szerint kellett volna felhasználnia. Ez az összeg azonban nem volt elegendő a munkálatok folytatására, ezért a király 1551. szeptember 5-én – mivel Görtschacher kapitány jelentése szerint a vár sürgős helyreállításra szorul, „falai itt-ott az alapokig leomolván” – utasította a magyar kamarát, hogy a Trencsén körüli harmincadokból utaljon ki 1000 forintot.¹³⁰ A kamara ezután utasította a verbói, újhelyi, trencsényi, illavai, puhói, zsolnai és turdossini harmincadhivatalokat, hogy „*ad certa aedificia et reparaciones arcis suae Trinchiniensis*” fizessék ki a fenti összeget Baracskey Pál trencsényi provizornak.¹³¹ Ferdinánd 1553. március 2-án 600 magyar forint kiutalását rendelte el a magyar kamaránál, ezúttal az erődtéti munkálatok befejezésére.¹³² Ezekből az adatokból kiderül, hogy a vár átvétele után megkezdett munkálatok folyamatosak voltak, az ehhez szükséges anyagiakat is sikerült – elsősorban a környékbeli harmincadok bevételeiből – biztosítani.

125 Kaposy, 1956. 48. p. 9. sz. regeszta.

126 Uo. 11. sz. reg.

127 Marosi, 1974. 63. p.

128 1549 júliustól augusztusig Joannus Italus vezetésével a következő kőművesek dolgoztak: Nicolaus de Suburbio, Gregorius Kubryczki, Valentinus, Gregus, Martinus de Bobrownik, Nicolaus. MOL E 554 Fol. Lat. 1368/I. fol. 36.

129 Kaposy, 1956. 48. p. 16. sz. reg.

130 Uo. 31. sz. reg.

131 Károlyi, 1910. 63. p.

132 Kaposy, 1956. 49. p. 42. sz. reg.

Lényeges volt azonban az is, hogy ezeket az összegeket hogyan használták fel. Az eddig elvégzett munkálatok minőségéről képet kaphatunk az 1557-es várvizsgáló bizottság jelentéséből.¹³³ Az uralkodó a biztosoknak adott utasításában¹³⁴ előírta, hogy a bizottság vizsgálja felül a számadásokat és ebbe beletartoztak az építkezési költségek is. Jelentésük szerint a kapitány az építési költségekre összesen 3760 forintot vett fel, „miről azonban igen csudálatosan számolt el.” A kapitány csak a kőműveseknek fizetett, az udvarbírótól kapta a cementet, a jobbágyokkal hordatta az építéshez szükséges anyagokat, velük végeztette a munkálatokat is. Az ácsoknak a kapitány tetszése szerint kellett ingyenmunkát végezniük, és nekik kenyeren kívül semmit sem fizetett. Az építkezésekről a biztosok egy részletes összeírást is készítettek.¹³⁵ Ebből kiderül, hogy az építkezéseket a vizsgálatok előtti időszakban három építésmester végezte: Vincentius Italus, nagyszombati mester, Leonhardus és Mihály mesterek. A munkálatok nagy részét az előbbi kettő végezte, az utóbbi pedig csak a kút építésén dolgozott. A biztosok szerint a kapitány haszontalan építkezéseket folytatott. Így például lebontatta a konyhát és helyette alkalmatlan helyen egy kisebbet építtetett. A felső várban alkalmatlan helyen egy házikót építtetett, szűkebbé téve a vár piacát. A maga hasznára fürdőcskét építtetett, a váron kívül pedig több istállót. A biztosok több épületről is azt írták, hogy alkalmatlanok, és inkább a kapitány, semmint a király hasznára vannak.¹³⁶ A kúttal kapcsolatban megállapították, hogy folytatni kell a Katzianer által megkezdett, Thurzó Elek és özvegye, illetve Görtschacher által folytatott munkálatokat, mert még nem jutottak le a vízig és a várban egy kis ciszternán kívül máshol nem tudnak ivóvizet tárolni.¹³⁷

133 Illésy, 1894. 78-95. p.; ÖStA KA AFA 1557/11/6. Jelen fejezetben a vizsgálatnak csak az építkezésekre vonatkozó eredményeit említtem meg. A várvizsgálattal részletesen a várbirtok kapcsán fogok foglalkozni.

134 I. Ferdinánd utasítása a várvizsgáló bizottságnak, Bécs, 1557. augusztus 20. MOL E 136 1. köt. fol. 23^f-46^v.

135 „Assignatio aedificiorum in arce Thrinchiniensi, per Cristoferum Gertschacher arcis eiusdem Capitaneum erectorum.” MOL E 554 Fol. Lat. 1367. fol. 16^f-20^f.

136 Egy példa a haszontalan építkezésekre: „Item. In ipso ingressu, in arcem superiorem, a parte sinistra habitatio ex argilla facta, et dealbata. Cuius nullus est vsus, et in loco minime apto erecta magis in commodum Capitanei, quam in vtilitatem Regie Maiestatis.” MOL E 554 Fol. Lat. 1367. fol. 19^v.

137 Érdekes, hogy a korábbi szakirodalom szerint a kút sokkal régebbi, valószínűleg a XV. század közepén, de legkésőbb Szapolyai István idejében elkészült. Így például Štefan Pozdišovský szerint a kút 1430 körül épült. Pozdišovský, 1978. 19-20. p. Károlyi János szerint elképzelhetetlen, hogy egy ekkora vár lakói és védői számára a vizet csupán a ciszternákban felfogott esővíz szolgáltatta volna. Károlyi, 1910. 146-147. p.

A század folyamán mindvégig akadt egy probléma, melyet sokáig nem tudtak megoldani, s ez a lőpor biztonságos őrzése volt. Ezzel kapcsolatban azt jelentették, hogy teljesen alkalmatlan, mindenfelől faépületekkel körülvett házban van elhelyezve, „s ha tűz támadna a várban, vagy (amit Isten távoztasson) az épületbe a villám beleütne, baj érhetné a várat.” Végigvizsgálták a várat, de megfelelő helyet nem találtak, ezért egy új, alkalmas épület építését javasolták.¹³⁸ Az adatok alapján úgy tűnik, hogy az építési munkálatok nem megfelelően zajlottak, és sok volt a visszaélés is.

A várvizsgálat után is tovább folytak a munkálatok, ezt jelzi az is, hogy Flórián Antal 1559-ben elkészítette a vár átépítésének modelljét. 1559 és 1566 között pedig Trencsénben működött Gulio Baldigara olasz építész.¹³⁹

Az építkezéseket a vár újbóli elzálogosítása után is folytatták. Miksa a vár átadására kiküldött biztosoknak meghagyta, hogy vizsgálják át a vár épületeit, és amennyiben javítást igényelnek, becsülik fel ennek költségeit.¹⁴⁰ A biztosok jelentése nyomán Miksa 1565. április 23-án értesítette a magyar kamarát, hogy a trencsényi vár épületei rombadőléssel fenyegetnek, ezért ezek felülvizsgálatára Thomas Eiseler „*munitio-num nostrarum Viennensium praefectus*”-t és Benedikt Kölbel „*architectus*”-t küldte ki.¹⁴¹ A biztosok jelentése után küldték ki Martino Remiglio olasz építőmestert Trencsénbe.¹⁴² Ezután kissé alábbhagyott az építkezések intenzitása, majd Miksa 1569. március 16-án utasította a kamarát, hogy a trencsényi vár romos épületeinek felülvizsgálatára küldjön ki bizottságot.¹⁴³ Ugyanezen évben visszatért Trencsénbe Giulio Baldigara,¹⁴⁴ azt nem tudjuk, hogy a bizottság tagjaként vagy pedig annak jelentése nyomán küldték ki. Ezután újabb szünet következett, majd 1577. november 6-án Ernő főherceg utasította a kamarát, hogy a trencsényi vár egyik romos tornyát vizsgálta felül, tegyen javaslatot a helyreállításához szükséges összegről.¹⁴⁵ Ezután valószínűleg nem folytatódtek a munkálatok, amire az is bizonyíték, hogy amikor Forgách Imre átvette a várat Poppel Lászlótól (1583. február 23.), a kiküldött biztosok mindent igen romosnak találtak („*nil in se*

138 Illésy, 1894. 80-83. p.

139 Marosi, 1974. 63. p.

140 MOL E 136 Fasc. 1. No. 11. fol. 45^f.

141 Kapossy, 1956. 53. p. 133. reg.

142 Marosi, 1974. 63. p.

143 Kapossy, 1956. 192. p. 200. reg.

144 Marosi, 1974. 63. p., 72. p.

145 Kapossy, 1956. 322. p., 434. reg.

habent integri”). Különösen a fából készült dolgok, például a tetőszerkezetek vannak rossz állapotban, de a falak és a bástyák is javításra szorulnak. Egyes részeket az alapoktól kell újra építeni. Megállapították, hogy a vár hegy felé néző oldalán (azaz a délkeleti oldalon) szükséges lenne erősítést építeni. Javasolták, hogy küldjenek ki egy „*magister munitioum*”-ot, aki felülvizsgálja a lőszertárolási helyeket, valamint egy építész, aki a költségeket méri majd fel.¹⁴⁶ Az udvari kamara 1583. április 21-én el is rendelte, hogy a trencsényi vár felülvizsgálatára haladéktalanul küldjék ki Pietro Feraboscót,¹⁴⁷ aki korábban Kanizsa és Eger várainak megerősítésén is dolgozott.¹⁴⁸ Az építési költségek felmérése után Forgách 2000 forintot kapott a munkálatokra, majd 1584. június 8-án Ernő főherceg utasította a kamarát, hogy újabb 1000 forintot utaljon ki az építkezés folytatására.¹⁴⁹ Augusztus 14-én kelt utasításában pedig egy újabb bizottság kiküldését rendelte el „*ruinas dictae arcis*” felülvizsgálatára.¹⁵⁰ 1585-ben elsősorban a belső várban lévő Máté-torony helyreállításán dolgoztak: 1585. április 29-én Ernő főherceg leküldte a kamarának Forgách azon jelentését, amelyben a trencsényi vár tornyának helyreállításáról számolt be. A jelentés szerint a főherceget rosszul téjékoztatták, mert szó sem volt a hatalmas, négyszögletű, a belső vár fő erősségének falaiba vágandó négy ablakról, ezzel a torony meggyengítéséről, a helyreállítás új tetőzet építésére és a falainak kivakolására irányult.¹⁵¹ 1586. november 20-án a főherceg bekérte a magyar kamarától Forgách számadásait az építkezésekről.¹⁵² 1587. november 6-án Ernő főherceg arra utasította a kamarát, hogy a vár megrongálódott tornyát vizsgálta felül. A bizottság előterjesztése után az udvari kamara december 4-én elrendelte, hogy a torony helyreállításának költségeit (108 forint) Forgách viselje, ezt hozzáírták a zálogösszeghez.¹⁵³ 1589. március 18-án a főherceg leküldte a magyar kamarának Paulo Catteano kimutatását a végzendő helyreállítási munkálatokról, és elrendelte, hogy a költségeket a zálogbirtokos állja, és hogy ezt a kiadást majd írják hozzá a zálogösszeghez.¹⁵⁴ Forgách ezután is több alkalommal szorgalmazta a romos falak,

146 MOL E 137 Fasc. 2. No. 22. fol. 154.

147 Kapossy, 1956. 324. p., 505. reg.

148 Marosi, 1974. 71. p. Leone Andrea és Florio Banfi szerint Ferabosco 1580-82-ben Szentgyörgy, Bazin és Trencsén várait vizsgálta felül. *Maggiorotti – Banfi*, 164. p.

149 Kapossy, 1956. 325. p. 529-531. reg.

150 Uo. 325. p. 534. reg.

151 Uo. 325. p. 538. reg.

152 Uo. 327. p. 571. reg.

153 Uo. 327. p. 571-572. reg.

tornyok és bástyák helyreállítását, ezért 1591. március 27-én Mátyás főherceg utasította a kamarát, hogy építésszel vizsgálta felül Trencsént, majd – mivel valószínűleg jelentős költségek merültek fel – az iránt kért választ, hogy nem tűr-e halasztást a helyreállítás és hogy ennek költségeit honnan lehetne fedezni.¹⁵⁵ Azonban Forgáchnak valahogy sikerült a munkálatok folytatásához szükséges anyagokat előteremteni, így 1593. szeptember 14-én az elvégzett munkák felbecslésére bizottságot küldött ki Mátyás főherceg.¹⁵⁶ Az biztos, hogy amikor Forgách átadta Trencsént Illésháznak, a király jelentős összegekkel tartozott neki.¹⁵⁷ A fenti adatokból egyértelműen kiderül, hogy Forgáchnak elévülhetetlen érdemei vannak a sokáig elhanyagolt vár rendbehozatalában.

Az öt követő Illésháznak már nem sokat kellett tennie a vár megerősítéséért, de ő is ügyelt rá – tekintettel a már zajló 15 éves háborúra –, hogy Trencsén megfelelő állapotban legyen. Erre utal az is, hogy Mátyás főherceg 1594. június 16-án az Esztergom alatti táborból utasította a kamarát, hogy vizsgálta felül a vár romos falait és tornyát, 1594. július 4-én pedig a vizsgálat alapján elrendelte az Illésházy által kért 200 forint kifizetését a beomlott falak és a torony tetőzetének helyreállítására.¹⁵⁸

Összegezve az építkezéssel kapcsolatosan leírtakat, megállapítható, hogy Trencsén várával a század folyamán – igaz, különböző intenzitással – végig foglalkoztak. A vár adottságai révén könnyen megerősíthető volt, a század folyamán csak kisebb jelentőségű építkezések történtek, viszont folyamatosan korszerűsítették erődtéseit. Az 1528-ban félig rombadőlt várat Thurzó Elek hozatta rendbe. A királyi kézbe került várat rögtön az átvétel után szakértő építésszel vizsgáltatták felül és korszerűsítették, ami a végvári rendszerbe való beillesztés folyamatában nélkülözhetetlen volt. A következő nagy építési hullám már Forgách idejére tehető, amikor nemcsak a romos falakat és tornyokat hozták helyre, hanem reneszánsz stílusban több kisebb-nagyobb átalakítási munkálatot is elvégeztek. A költségeket akkor, amikor a vár királyi kézben volt, a környékbeli harmincadok bevételeiből fizették, míg a zálogbirtokosok általában saját forrásból fedezték az építési kiadásokat, ezeket az összegeket hozzáírták a zálogösszeghez. Így Trencsén a század végére nagyon jó állapotba került, joggal írhatta Illésházy 1605. június 6-án kelt levelében

154 Uo. 328. p. 599. reg.

155 Uo. 329. p. 633., 647. reg.

156 Uo. 330. p. 659. reg.

157 MOL E 137 Fasc. 2 No. 25. fol. 185^r.

158 *Kapossy*, 1956. 330. p. 659. reg.

Bocskainak, hogy „... osztán Trincsen oly erős ház, hogy Magyarországbán nem sok vagyon olyan Isztergamnál erősb, sok lövő szerszám is vagyon benne, az török császár hadának is gond volna megvönni erővel, hanemha megadják vagy éhséggel veszik meg ...”¹⁵⁹

3. A várbirtok

Véleményem szerint a végvárak fenntartásában kiemelkedő szerepe volt a várbirtokoknak. Az alábbiakban nem törekszem a trencsényi várbirtoki gazdálkodás egészének bemutatására – hiszen ez külön tanulmányt igényelne –, hanem a rendelkezésre álló adatok alapján igyekszem felvázolni az általam fontosnak vélt jelenségeket.

A végvárak fenntartása jelentős terhet rótt az uralkodóra. Az óriási költségeket azzal is igyekeztek csökkenteni, hogy a végvárak szükségleteit a lehetőségek szerint a hozzá tartozó várbirtok jövedelméből fedezték. A trencsényi várbirtok a legnagyobbak közé tartozott, egy szinten említhető például Szigettel vagy Kanizsával.¹⁶⁰ A váruadalom kiterjedéséről az első adataink 1439-ből valók, ekkor két város (Trencsén és Léva) mellett 30 falu tartozott hozzá. A lévai uradalom kiépülésével a birtokok száma valamelyest csökkent: 1493-ban már csak Trencsén város és 14 falu tartozott hozzá, 12 másik faluban részbirtokkal rendelkezett.¹⁶¹ Az 1532-es dica-jegyzék szerint Trencsénhez összesen 33 falu tartozott, mintegy 382 adózó portával.¹⁶² Az 1549. évi dicaösszeírás szerint a vár birtoka 26 falu volt 257 adózó portával, ebben a számban nincs benne az éppen a Podmaniczkyak kezében lévő Szucsá vár uradalma, amelyhez 6 falu tartozott (1532-ben 55,5 adózó portával, 1549-ben már csak 30 portával).¹⁶³ 1564-ben 38 falu tartozik hozzá 343,5 portával, de ekkor már Trencsénhez tartozott a szucsai uradalmon kívül Bán mezőváros és tartozékai is.¹⁶⁴ Összehasonlítva több alsó-magyarországi várbirtokkal (Csábrág, Érsekújvár, Fülek, Léva, Somoskő, Murány, Zólyom, Végles) kiderül, hogy a tren-

159 *Szilágyi*, 1878. 8. p.

160 *Szegő*, 1911. 213-217. p. Szántó Imre szerint a legnagyobb várbirtokok: Sziget, Kanizsa, Eger, Gyula, Szatmár, Sárospatak, Tokaj, Sáros, Likava, Trencsén, Murány, Makovica, Munkács, Zólyom. *Szántó*, 1980. 76. p.

161 *Fekete*, 1941. 80-81. p.

162 Podmaniczky Okt. II. köt. 458-465. p.

163 *Maksay*, 1990. 814. p.

164 MOL E 156 Fasc. 99. No. 23.; *Demkó*, 1914. 583-584. p.

cséni várbirtok nagyságát tekintve jónéhány fontosabb várét felülmúlja (például Érsekújvár, Zólyom).¹⁶⁵ Úgy tűnik, hogy a békésebb viszonyok között lévő Trencsén várbirtoka jelentősebbnek mondható, mint a határhoz közelebb fekvő, esetenként nagyobb területű – ám a török portyák által jobban veszélyeztetett – várbirtokoké.

Ezek az adatok azonban a várbirtok tényleges jövedelméről nem sokat árulnak el, sok múlt a birtok kezelésén is. Ezzel már kényesebb területhez értünk, hiszen a közvetlen források (összeírások, számadáskönyvek) esetenként nem világítanak rá a tényleges helyzetre (mint például az emberi tényezőre), és ez különösen igaz Trencsénre. Az alábbiakban felvázolom a várbirtok jövedelmeinek és kiadásainak mérlegét (a Thurzók idejében), majd igazgatásának szervezetét, megvizsgálom a birtok igazgatásával megbízott provizor (udvarbíró) feladatkörét, végül kitérek az 1557-es várvizsgáló bizottsági jelentésre.

A következő források állnak rendelkezésre: Thurzók idejéből az 1543 és 1546 közötti évek elszámolásai,¹⁶⁶ valamint a kamarai kezelésben lévő vár 1549 és 1553 közötti évekből való számadáskönyvei.¹⁶⁷ Nem törekedtem a számadáskönyvek részletes feldolgozására, hanem csak a legjellegzetesebb motívumokra kívánom felhívni a figyelmet.

Az 1543–46 közötti elszámolásokat Baracska Pál provizor készítette. Ezekből kitűnik, hogy a vár bevételeit helyben elköltötték a kiadásokra, de ez az összeg közel sem fedezte a szükségleteket, ezért a Thurzók által bérelt trencsényi és újhelyi harmincadokból jelentős összegeket kellett még Trencsénre fordítani. Ez érthető, hiszen a várfelújítási munkálatok jelentős többletkiadásokat jelentettek.

A várbirtok bevételei a következőkből tevődtek össze 1543 és 1546 között: a jobbágyok cenzusából 943 forint 18 dénár; vámokból, hídpénzből, malmokból, különféle termékek (például bőr) eladásából 468 forint 94 dénár; a nyitrai püspök-

165 *Demkó*, 1914. 577–606. p. A trencsényi birtok területét Demkó 85.937 kat. holdra teszi. Demkó számítási módszereit többen is kétségbe vonták, hiszen a korabeli hold mérete országgrészenként változott attól függően, hogy az adott területen a jobbágy egy nap alatt egy ekével mennyi földet tudott felszántani, ennek ellenére hivatkozom az általa megadott adatokra, mivel relatív összehasonlításra azok alkalmazhatóak. A felsorolt várbirtokok Demkó által megadott adatai: Fülek (1548-ban) 19 község, 81 porta, (40.362 kat. hold); Somoskő (1545-ben) 17 község, 142 porta, (44.480 kat. hold); Léva 49 község (127.063 kat. hold); Csábrág 10 község, 57 porta, (29.937 kat. hold); Murány 25 község, (120.239 kat. hold); Zólyom 13 község, 49 porta, (30.346 kat. hold); Érsekújvár 13 község, 133 porta, (33.406 kat. hold); Végles (1553-ban) 10 község, 124 porta, (44.657 kat. hold).

166 MOL E 196 Fasc. 12. fol. 510^v-580^v.

167 MOL E 554 Fol. Lat. 1368/I-II.

ségtől bérelt tizedekből 576 forint 35 dénár; a trencsényi harmincadtól közvetlenül 643 forint 32 dénár; további, várhoz tartozó tizedekből 1397 forint 33 dénár; a borkimérésből 1175 forint és 64 dénár; egyéb bevételekből további 165 forint. Ez összesen 5369 forint és 80 dénár bevételt jelentett.

Most nézzük, hogy milyen kiadásokra fordították ezt az összeget: a familiárisok fizetésére 429 forint 37 dénár; az esztergomi érseknek a tizedek bérléséért 100 forint; követek küldésére („*Ad missiones nunciorum et censorum*”, „*Ad legationes In Moraviam*”) 281 forint 7 dénár; a várnagyok és a provizor fizetésére 355 forint 22 dénár; a napszámosok és egyéb munkások bérére 1418 forint 64 dénár; a fürdő javítására 50 forint 80 dénár; a kút építésére és az ehhez szükséges anyagok beszerzésére 505 forint 30 dénár; egyéb kisebb kiadások 67 forint; a konyha költségeire: 1681 forint 2 dénár; sóvásárlás 134 forint 18 dénár; gabona, zab, hüvelyes növények vásárlására 338 forint 18 dénár. Ez összesen 5360 forint 78 dénár. Ezek szerint a vár bevételeit gyakorlatilag helyben fel is használták, bár meg kell jegyezni, hogy voltak olyan kiadások, melyek nem tartoztak szorosan a vár szükségleteihez, például a morvaországi követjárások költségei.¹⁶⁸

A további költségek fedezésére – mint említettem – a trencsényi és újhelyi harmincadok bevételeiből utaltak át összegeket. Ez alatt a három év alatt összesen 4044 forintot és 29 dénárt fordítottak Trencsén szükségleteire az említett harmincadbevételekből. Ebből fizették a várőrséget és kapitányukat („*Ad pedes et capitaneo peditem*”) 2942 forint 77 dénár, a várnagyot (Nagy Lászlót) 168 forint, további familiárisokat összesen 102 forint 50 dénár; a vár egyéb szükségleteire („*Ad usum et necessitatem castris*”) 830 forint és 85,5 dénár összegben.¹⁶⁹ Ez tehát azt jelenti, hogy a vár bevételei önmagukban nem voltak elegendőek a vár fenntartásához, bár – mint utaltam rá – jelentős összegeket igényeltek az építkezések is, ezeket külön írták össze, mert a király visszaváltáskor tartozott ezt megtéríteni.

Most röviden megvizsgálom, hogy mit jelentett egy vár történetében a kamarai igazgatás. Először áttekintem, hogy milyen utasításokat kaptak az udvarbírók, milyen szervezetben és hogyan kellett igazgatniuk a várbirtokot. Ezután részletesen kitérek a kapitány és az udvarbíró között felmerülő hatásköri problémákra, majd a vár és a várbirtok kezelése során elkövetett visszaélésekre.

168 Az 1543–1546 közötti évek összesített elszámolásai: MOL E 196 Fasc. 12. fol. 579^v–580^v.

169 MOL E 196 Fasc. 12. fol. 513^r. Az említett szervitorok: Zongor Máté és Bernárd, Horváth András, Pekrý János, Septenti György.

Az uralkodó a királyi kézbe vett vár élére Ostrosith Jánost nevezte ki provizornak, aki számára a kamara a végleges utasítást 1549. május 8-án adta ki.¹⁷⁰ Az utasítás pontjai a következők:

1. Hívja össze a birtokok és falvak bíráit és Trencsén város esküdeit, mutassa be nekik a királyi mandátumot, majd hagyja meg nekik, hogy minden jövedelmet neki vagy megbízottjának (viceprovizornak) adminisztrálják, írják össze a munkajáradékot és a szállítási kötelezettségeket.
2. Ezekről a jövedelmekről Ostrosith számadással tartozik a kamarának.
3. A király más alattvalóinak kára és a jobbágyok elnyomása nélkül („*sine oppressione*”) szorgalmasan és hűségesen kezelje és gyarapítsa a vár jövedelmeit.
4. A jobbágyokkal kapcsolatos ügyeket és vizsgálatokat ne a várban intézze.
5. Kiváltképpen ügyeljen, hogy ne legyenek a király veszteségére „ártalmas tárgyalások”, és tudja meg az ilyen ártó szándékot, és a kapitánnyal együttműködve akadályozza meg ezek szerencsétlen következményeit.
6. Minden olyan élelmet, amelyet más helyen őrizni nem lehet, szállíttassa fel a várba, és emberei által szorgalmasan felügyeltesse azt. Azon mennyiségről, amelyet a kapitány és a katonák használatára kiutal, vezessen külön elszámolást és minden alkalommal kérjen nyugtát a kapitánytól.
7. Nézzon utána, hogy hol lehetne az egyéb élelmiszerek és dolgok tárolására alkalmas hely a váron kívül.
8. Az allodiumokat ne hanyagolja el, hanem vegyen ide szükséges állatokat, és ha a földművelést haszonnal lehetne művelni, erről is gondoskodjon.
9. Gondoskodjon róla, hogy minden faluban írják össze a census ordinariust, munerát (ajándékot) és a munkajáradékot (labores).
10. Őriztesse a folyókat, nehogy azokat – kiváltképp a parasztok – lehalásszák.
11. Őriztesse az erdőket, nehogy azok a fák illetéktelen kivágásával, a vadak elfogásával, elűzésével és pusztításával elhagyatottak legyenek.
12. Gondoskodjon a halászhelyek és tavak őrzéséről.
13. Tartson egy viceprovizort és egy kulcsárt.
14. A jobbágyoktól befolyó bírságpénzeket királyi jövedelemként kezelje, és vezessen külön számadást róluk.
15. Mivel a királynak Trencsénben, Léván, Zsolnán és Turdossinon harmincadhelyei vannak, ezért Ostrosith tisztjeivel felügyelje ezeket, nehogy a kereskedők a harmincad lefizetése nélkül titkon továbbsozójának vagy a harmincadosok csalárdul működjenek. Hogy a harmincadosok helyesen járjanak el, Ostrosithnak a kamara által lepecsételt harmincad cédulákat („*scheda sigillata*”) kell szétosztania közöttük, ezekről számadást kell vezetnie.
16. Ostrosith évi fizetesként és viceprovizor, kulcsár, sáfár (*dispensator*) és lovasok tartására 300 forintot kap, ezt a király a harmincadosok felügyelete miatt még 100 forinttal megtoldja.

170 MOL E 136. 6. t. 57-61. p.

A terjedelmes utasítás szinte mindenre kiterjedt. A provizor nemcsak a bevételeket felügyelte, hanem igazgatási funkciókat is ellátott, felügyelte az erdőket, halászóhelyeket és ehhez járult még a harmincadok igazgatása is. Viszont az is kiderül, hogy igyekeztek tevékenységét a váron kívülre korlátozni. A katonák közvetlen ellátását át kellett adnia a kapitánynak, akit viszont nyugtaadásra köteleztek. Csak szükség esetén kellett a felhalmozott élelmet a várban tartani, és inkább egy, a városban emelendő épületet akartak számára biztosítani. A „rendőri” funkcióban (ld. 5. pont) pedig a kapitánnyal kellett együttműködnie.

Most nézzük a várbirtok szervezetét: az udvarbíró után a viceprovizor (aludvarbíró) következett a rangsorban, utána az официálisok (tiszttartók), majd a kulcsár, szakács, molnár stb. Ostrosith idején a várbirtok három kerületre (*districtus*) volt felosztva, élükön az udvarbíró официálisai (tisztartói) álltak.¹⁷¹ Az Ostrosith után következő BaracsKayról tudjuk, hogy volt viceprovizora, hat lovast, egy kulcsárt, egy szakácsot és egy molnárt tartott. Prandorffer az aludvarbírókn kívül tartott egy írnokot, egy szakácsot és négy lovast.¹⁷²

Mind Ostrosith, mind pedig az őt követő BaracsKay Pál idején csak a kapitánnyal való kisebb összeütközésekre vannak adatok.¹⁷³ A hatásköri viták és összetűzések Prandorffer Tamás provizorátusa idején kerültek napvilágra. Prandorffer korábban már több helyen is töltött be udvarbírói és kapitányi tisztet is, ezért valószínűleg nagy tapasztalattal rendelkezett a várbirtokok igazgatásában. Saját bevallása szerint Katzianer idején a Trencsén körüli harmincadoknál működött öt évig, majd Niklas Salm egyik szlavóniai várában töltött be tisztet. Ezután 11 évig a pozsonyi vár provizora és kapitánya (*praefectusa*) volt, majd Léván három évig kapitányként (*capitaneus*) és provizorként tevékenykedett, de volt udvarbíró Komáromban is.¹⁷⁴ Trencsénben 1555 áprilisa óta szolgált. Utasítása nagyjából megegyezett Ostrosith Jánoséval, de akadtak eltérő pontok is, melyek a felszínre kerülő ellentétek során a leginkább vitatottak voltak.¹⁷⁵ Az egyik leglényegesebb módosítás, hogy a kapi-

171 A három *districtus* és официálisai 1549-ben: dubnicai (élén Ádám официális), turnai (Márkus) és zlatóci (András) kerületek. MOL E 554 Fol. Lat. 1368. I. fol. 55^f.

172 MOL E 160 8. t. fol. 626^f, 627^f.

173 1549 decemberében Görtschacher kapitány nem volt hajlandó a neki megőrzés végett átadott 2000 forintot Ostrosith provizornak és BaracsKay Pál alispánnak átadni. Vladislavai Márton trencsényi viceprovizor jelentése 1549. december 2. Podmaniczky Okt. IV. 219-223. p.

174 MOL E 554 Fol. Germ. 843. fol 10^f.

175 Prandorffer provizori utasítása 1555. április 1-én, Augsburgban kelt. MOL E 136 I. köt. fol. 119^f-125^f.

tány nem szólhat bele a vár jövedelmének kezelésébe, és a jobbágyoknak sem parancsolhat, „*qui soli provisorii subesse debebunt*”. A kapitánynak pedig szabad az udvarbíró tudtával saját használatára halászni és vadászni (kivéve a szarvasokat, melyeket Szapolyai János ideje óta tilos elejteni).

Görtschacher Kristóf kapitány és Prandorffer Tamás udvarbíró között hamar kitörték a hatásköri viták, melyek esetenként atrocitásokhoz is vezettek. A helyzet 1557 elején kezdett tarthatatlanná válni, és a szembenálló felek panaszaiikkal Ferdinándhoz fordultak, aki felszólította őket, hogy a kiküldendő várvizsgáló bizottságnak írásban is adják elő sérelmeiket.¹⁷⁶

Prandorffer fő vádpontja, hogy a kapitány az ő provizori utasítása ellenére beavatkozott tisztségébe, és ezáltal sok jogtalanságot is elkövetett. Az erdőben 27 nagyvadat ejtett, erőszakkal elvette a felső várban lévő szobáját, ahol addig embereivel a katonák ételmezését felügyelte, és az alsó várban adott neki szállást. Az udvarbíró sérelmezte, hogy a kapitány úgy kezelte őt, mintha egy katonája lenne, és folyamatosan beavatkozott tisztébe. Hiába hivatkozott a kamarától kapott utasítására, mert a kapitány kijelentette, hogy az ő (ti. Görtschacher) utasítását – ellentétben az udvarbíróéval – az uralkodó adta ki, ezért az övé érvényes, eszerint pedig joga van az udvarbírónak parancsolni a birtokigazgatást illetően is. Prandorffer szerint a kapitány a maga hasznára műveltetett szántóföldeket, a jobbágyokat jogtalan szállításokkal terhelte. A várkatonaság ételmezésében visszaéléseket követett el, nem engedte az udvarbíró embereinek az élelemkiosztás ellenőrzését. Drágábban adta a katonáknak a bort, a húst és a kenyeret, és nem az udvarbíró által szolgáltatott bort mérte ki, hanem a sajátját. Az élelem elszámolásában is visszaéléseket követett el, a ténylegesnél több költséget számolt el.¹⁷⁷ Ezenkívül a kapitány az allodiumon haszontalan építkezéseket folytatott. A jobbágyokat és a trencsényi polgárokat sokat zaklatta és szidalmazta.

176 Görtschacher 1557. április 12-én Trencsénben kelt irata: „Römischè Khunigliche Majestät Hauptman zu Trenntschin Cristoffer vom Görtschachs Verantwortung vnd verrer antzaif auff Thomasch Brandorfers, Hofrichter daselbs Chlag Articln” MOL E 554 Fol. Germ. 843. fol. 2^r-7^r.; Prandorffer viszontválasza 1557. június: „Thomae Brandorffer Romanae Regiae maiestatis etc. Provisoris Arcis Trinchiniensis replicatio, adversus Christophori Görtschacher, Capitanei ibidem, illatam responsonem, super grauaminibus et articulis ipsius Prouisoris, Dominis Commissarijs exhibitis. Mense Junio, 1557.” MOL E 554 Fol. Ger. 843. fol. 9^r-16^r.

177 Prandorffer szerint a kapitány két év alatt a katonák ételmezésére 2163 Ft-ot vett fel, a kimutatásban viszont több mint 6000 Ft-ot számolt el. MOL E 554 Fol. Ger. 843. fol. 12^v.

Görtschacher kapitány¹⁷⁸ kijelentette, hogy a királyi felség által neki adott utasítás szerint rá tartozik az erdők és a vizek kezelése. Csak saját hasznára vadászott, viszont a provizor „csapatostul” vadászott, és legalább 24 nagyvadat öletett meg. A provizor felső várban lévő szállásával kapcsolatban a kapitány megjegyezte, hogy Prandorffer ritkán jött fel a várba, inkább csak az élésmestereit küldte fel. A szállás pedig túl távol van a pincétől és egyéb tárolóhelyiségektől, és túl közel a „titkos helyekhez”.¹⁷⁹ A kapitány szerint a provizor egy alkalommal puskával felszerelt embereivel bejött a várba és lövöldözött is, ezért kénytelen volt a szabadon járást-kelést a várban megtiltani. Elrendelte, hogy a kapunál a fegyvereket az udvarbírónak és kíséretének le kell tenniük. Prandorffer egyébként tagadta ezt a vádat, és a kapitány gyűlölködésének tudta be ezt a lépést is.¹⁸⁰ Az élelmezéssel kapcsolatban a kapitány kijelentette, hogy azért nem engedte a provizor élésmesterét egyedül a kiosztáshoz, nehogy az megkárosítsa a királyt. Külön panaszkodott, hogy Prandorffer nem látja el megfelelően tisztét, mert több alkalommal nem volt elég élelem a várban. Görtschacher szerint nem ő zaklatja a jobbágyokat, hanem éppen ellenkezőleg, az udvarbíró teszi ezt. Egyébként neki jogában áll az udvarbíró ellenében is a jobbágyoknak a várhoz szükséges dolgokban parancsolni (pl. vármunka).

Mint láttuk, a hatásköri problémák – túl a személyi ellentéteken, melyek esetenként még fegyveres összetűzésekhez is vezettek – abból adódtak, hogy a két tisztség hatáskörét nem választották szét egyértelműen. A kapitány és az udvarbíró is a kamarától, illetve az uralkodótól kapott utasításokra hivatkoztak. Az már más kérdés, hogy nem tudtak együttműködni, és úgy tűnik, mindkét fél követett el szabálytalanságokat és visszaéléseket. Tagadhatatlan viszont, hogy a nagyobb vétségeket Görtschacher követte el, míg Prandorffer szemére esetleg bizonyos dolgok elhanyagolását (illetve a túl sok vadászatot) lehetne vetni. Az egymás személyét érintő vádak és ellenvádak valós voltáról, valamint a trencsényi várbirtok kezelésének minőségéről az 1557-es várvizsgálat alapján nyerhetünk képet.

178 Görtschacher így ír magáról: „Ich bin Nun In das Neundt Jar alhie, vnd ... Neben meiner haubmansaffth selbst vnd allain Paumaister, Zeugwandt, vnd vber Sechs Jar Profandt Verwalter ... gewest” MOL E 554 Fol. Ger. 843. fol. 7^f. A felsorolt tisztségein kívül tudjuk róla, hogy 1553-ban Erdélyben hadi fizetőmesterként is működött. „Cristoffer Vonn Görtschach Zw Harraß, Römischer Khuniglicher Majestät etc. Hauptman Zw Trentschin Vnnd Khriegs Zallmaister Inn Sijbenburgen”, 1553. március 7. Nagyszeben, MOL E 554 Fol. Germ. 728.

179 „es ist dem obern Schloss ... gar weit von den grossen Kheller vnd zu Nahendt bey dem heimlichen orten” MOL E 554 Fol. Germ. 843. fol. 3^f.

180 MOL E 554 Fol. Germ. 843. fol. 10^v.

I. Ferdinánd a várvizsgáló bizottságnak szóló utasítását 1557. augusztus 20-án adta ki.¹⁸¹ A bizottság tagjai között a következők szerepeltek: Thurzó Ferenc, az udvari kamara elnöke, Francisco Salamanca, I. Ferdinánd tanácsosa, Tozy Gábor, Pesti Ferenc, Johannes Tüzgern, komáromi provizor, Eördögh Péter, a magyar kamara számadásmestere és végül, de nem utolsó sorban: Görtschacher Kristóf, trencsényi kapitány. Tehát Görtschachernek sikerült elérnie, hogy bekerüljön azon királyi biztosok közé, akiknek többek között az ő parancsnoksága alatt levő Trencsényt is felül kellett vizsgálniuk! Ez némileg meglepő azután, hogy a bizottság tagjainak kinevezésekor és az utasítás kiadásakor – valószínűleg a kapitány és a provizor fent említett iratai nyomán – már bizonyosan tudtak a Trencsényben levő visszás állapotokról, és ez az utasítás Trencsényre vonatkozó részéből is kiderül.

Az utasítás általános része is kiemeli, hogy a biztosok fő feladata a várak jövedelmeinek kivizsgálása, a tisztviselők számadásra szorítása. Feladatuk, hogy a bevételek felhasználásának helyes rendet szabjanak, hogy a várbeli katonaságot ne a kamarák által, hanem a helyi jövedelmekből tudják eltartani és elkerülni, hogy ezen jövedelmeket a kapitány vagy a katonaság megkárosítsa.

Trencsényre vonatkozóan az uralkodó megszabta, hogy írják össze a vár minden fegyverét, jövedelmét és bevételeit, majd így folytatta az utasítást: „Miután elhatároztuk, hogy trencsényi várunkba, ahogy más várakba is, olyan másik kapitányt fogunk állítani, aki nemcsak a várat igazgatja és őrzi, hanem a *contrascriba* [számvevő] segítségével minden bevétel és kiadás kezelésének gondozását és tisztét magára vállalja. A biztosok gondosan minden jövedelmünkről tudják meg, hogy mi módon és mire lettek fordítva, hogy mi ezekről informálva olyan módot és rendet tudjunk megszabni, *mely szerint a jövőben bevételeink ne a kapitányok hasznára, mint eddig, hanem a miénkire fordítódjanak* [kiemelés tőlem – KI], és hogy megtudván pontosan minden jövedelmet a kapitánynak utasítást tudjunk adni.”¹⁸² Tehát már a biztosok vizsgálata előtt elhatározták, hogy új kapitányt neveznek ki, aki a

181 MOL E 136 1. köt. fol. 23^f.46^v.

182 „Porro cum decreverimus in Trinchiniensi quoque arce nostra, sicuti in alijs talem constituere Capitaneum, qui non solum arcem gubernet et custodiat, sed administrationis omnium proventuum ac erogationis servata ratione, adiuncto ei *contrascriba*, curam et officium suscipiat. Commissarij diligenter de omnibus proventibus nostris inquirent, et quomodo, et ad quos usus sint insumpti, ut nos de illis informati, possimus modum instituere, et ordinem, quo in posterum proventus nostri, non in commodum Capitaneorum, ut hactenus, sed in nostrum proprium convertantur, et ut cognitis exacte proventibus omnibus, dare possimus Instructionem Capitaneo.” MOL E 136 1. köt. fol. 36^b^v.

kapitányi tiszt mellett a provizori tisztséget is ellátja, és tudtak arról, hogy a kapitány a maga hasznára fordítja a jövedelmek egy részét. Ezek után különösen érdekes, hogy Görtschacher – mint említettem – bekerült a biztosok közé.

A biztosok 1557. október 3-án értek Trencsénbe.¹⁸³ Görtschacher azonban még Sárosból előre ment Trencsénbe, „hogy dolgait jó rendbe hozza”, de mire a bizottság többi tagja odaért, már csak hült helyét találták a kapitánynak. A bizottság először a várban lévő készleteket mérte fel. Összeírták a vár fegyverkészletét,¹⁸⁴ és ezzel kapcsolatban – a már említett lőporelhelyezést kivéve – mindent rendben találtak. Megállapították, hogy a várban a katonák ételmezésére csak közepes mennyiségű liszt van, a bor pedig „nyúlós”, romlott. Prandorffer provizor erre azt felelte, hogy a búza a vár alatt lévő raktárban van, a kapitány pedig ritkán engedte be őt a várba. A bizottság rögtön utasította őt az élelem behordatására, és az ezek tárolására szolgáló épületek rendbehozására.

Ezután számba vették a trencsényi vár és a hozzá tartozó romba dőlt Szucsá vár tartozékait, jobbágyságait, és összeírták jövedelmeit. Eszerint 533 jobbágytelket, 22 adózó népes pusztát és 230 házas zsellért írtak össze. Trencsén város adója évente 470 magyar forint, valamint meghatározott mennyiségű búza, árpa, bab, malac, tyúk, sajt, vaj, sör stb. A vámbevételekből évente alig több mint 100 forint folyt be. A várbirtok felmérésekor megállapították, hogy a majorság igen elhanyagolt, pedig a legelők megfelelőek, viszont nincs elegendő állat. A szántóföldek műveletlenek, pedig azok viszonylag jelentős kiterjedésűek, mintegy 2218 holdra becsülték, „ami azon a vidéken jelentősnek látszott”. A biztosok úgy látták, hogy a várat kenyérral és sörral jórészt el lehet látni, „de csak úgy ha a kapitány nem avatkozik a tisztartó [udvarbíró] hatáskörébe”, és nem a saját hasznára művelteti a földeket, „mint eddigé”. Ugyanis a termékenyebb 188 holdat a maga javára foglaltatta le. A halastavak is rendkívül elhanyagoltak, nagyrészt lehalászták. A biztosok utasították az udvarbírókat, hogy hozassa rendbe ezeket. Az erdők szintén lepusztultak, ezért a biztosok megtiltották a kapitánynak a vadászatot, és az építéshez alkalmatlan fák kivágását.

Ezután sorra vették Görtschacher kapitány többi visszaéléseit. A jobbágyokat sokat zaklatta különösen azzal, hogy többször is fuvaroztatott velük Trencsénből a saját, Ausztriában lévő várába, Heffleinbe. A várbeli katonasággal kapcsolatban

183 A biztosok Trencsénre vonatkozó jelentése: *Illésy*, 1894. 78-95. p.

184 „Inventarium Municionum et tormentorum Bellicorum, tam maiorum quam minorum in Arce Trinchiniensi in Vtrisque domibus Armamentarijs ac propugnaculis et alijs locis ut sequitur existentium.” MOL E 156 Fasc. 99. No. 22. 44-52. p.

a biztosok megállapították, hogy több nevet iratott a zsoldlistákra, mint amennyi ténylegesen a várban szolgált. (Esetenként felíratta a zsoldosok közé a kulcsárt, a péket, a mézáróst is.) A kapitány nem is akarta, hogy tudják, hány katona van a várban. A katonaság élelmezése terén is sok visszaélést követett el. Az udvarbíró élelmezési tisztjeit nem nagyon engedte be a várba, és az ott lévő házukat is elvette. Az élelmiszert áron felül adta. Azt is megtudták a biztosok, hogy a kapitány egyszer 16, majd máskor 20 katonát elbocsátott, mert azok nem akarták elfogadni a rossz minőségű posztót és a romlott bort azon az áron, amit ő megszabott. Az időközben megérkezett Görtschacher az elszámolásait csak nagy nehezen volt hajlandó előadni, majd ezek alapján kijelentette, hogy az uralkodó 8000 forinttal adós neki. (Az építkezések kapcsán már kitértünk az általa végeztetett haszontalan munkálatokra és a költségek „igen csodálatos” elszámolására.) A bizottság viszont – igazat adva a provizornak – úgy találta, hogy éppen ő tartozik a királynak.

Végül a biztosok azt javasolták, hogy az újonnan kinevezendő kapitányt ruházzák fel az udvarbírói tiszttel, és rendeljenek mellé egy számtartó tiszteket, de ne adjanak neki olyan kiterjedt hatalmat, mint Görtschachernek.

A bizottsági jelentés, mint láttuk, több ponton is alátámasztotta az udvarbíró, Prandorffer Tamás fent említett vádjait, de a majorság, az erdők és halászóhelyek lepusztulása részben az ő hanyagsága által következett be (igaz, sokszor beavatkozott és hátráltatta munkájában a kapitány is). Prandorffer egyébként a vizsgálat után rövid időn belül elkerült Trencsénből, és kamarai tanácsosként,¹⁸⁵ majd pozsonyi főharmincadosként¹⁸⁶ működött tovább. Görtschacher Kristóf kapitány visszaéléseire teljes egészében fény derült. További sorsa bizonytalan, valószínűleg még az év végén elhalálozott.¹⁸⁷

Azt is látnunk kell, hogy – mint a bizottság is hangoztatta – az összeütközések és bizonyos dolgok elhanyagolásának jelentős része valóban a kapitány és az udvarbíró nem pontosan szabályozott hatásköréből származott. Ezért döntöttek úgy, hogy a két tisztséget összevonják. Garai Jakab, majd az őt követő Proskovszky János már mint kapitány és provizor működött Trencsénben.¹⁸⁸

185 Prandorffer 1559-ben kamarai tanácsos (*Ember*, 1946. 131. p.), ebben a minőségében királyi biztos (Podmaniczky Oklt. V. 327-332. p.).

186 Prandorffer Tamás „Oberdreissizigers Zu Prespurg” jelentése az Alsó-Ausztriai Kamarának 1563. június 22. MOL E 137 Fasc. 2. No. 6.

187 A bizottság Trencsénből távoztakor (november végén) Görtschacher még bizonyosan élt (*Illésy*, 1894. 85. p.), de a bizottsági jelentés hátralevő részében már mint elhunytat említik (Uo. 93-95. p.).

188 Miksa főherceg 1559. május 15-én, Bécsben kelt utasítása Garai Jakabnak: „Quoniam nos ex

A fentiekben a trencsényi várbirtok néhány jellemzőit igyekeztem felsorolni. A vizsgált időszak csak az 1543–1557 közötti évekre terjedt ki. Az első időszakban, a Thurzók birtoklása idején, az 1543–46 közötti évek mérlegét próbáltam megvonni, és látható volt, hogy annak ellenére, hogy Trencsén számszerűleg a legnagyobb birtokok közé tartozott, mégsem hozott hasznot. (A vár újjáépítése jelentős költségeket emésztett fel, de ez az összeg a visszaváltáskor megtérült.) A királyi kézbe került várnál már azt vizsgáltam, hogy milyen formák között igazgatták a birtokot, és ennek során milyen hatásköri problémák merültek fel. A várvizsgáló bizottság jelentése pedig betekintést nyújtott a birtok gazdálkodásába és ez alapján már érthető, hogy miért nem voltak elegendők a bevételek a vár fenntartására. Az elmondottak alapján úgy tűnik, hogy a várbirtok igazgatása és kezelése során felmerülő problémák közrejátszhattak abban, hogy – felismerve Trencsén stratégiai jelentőségének háttérbeszorulását – az uralkodó a biztos bevétel fejében (ti. a zálogösszeg) elzálogosította Trencsént.

4. A várbeli katonaság

A várbeli katonaság létszámát illetően kevés adattal rendelkezem. Az kitűnik, hogy két fajta adat van a katonaság számára vonatkozóan. Az egyik az állandó őrség száma, a másik a „szükség idején” („*tempore necessitatis*”) a vár védelmére kirendelt katonaság létszáma.

1528-ban a várat Istvánffy szerint több mint 2000 „válogatott puskás gyalogos katona” védte.¹⁸⁹ 1536. december 13. és 1537. március 13. között, amikor Thurzó Elek az újra Szapolyai pártjára állt Podmaniczkyak által megszállt Zsámbokrét várát ostromolta,¹⁹⁰ 50 gyalogos állomásozott Trencsénben, igaz, nem a vár, hanem a város védelmére.¹⁹¹ 1541-ben, Buda török kézre kerülésekor 52 gyalogost ren-

clementi deliberatione et voluntate Sacrae Caesareae Regieque *Maiestatis*, Domini et genitoris nostri observandissimi, Capitaneatum et Praefecturam, simulque etiam Provisoratum seu administrationem proventuum arcis istius Trinchiniensis, quorum perceptionis et erogationis cura ex clementi voluntate et durante beneplacito suae Caesariae *Maiestatis*, tibi fuit commissa, salva eius *Maiestatis* erga te gracia, fideli nostro Egregio Joanni Pruskovský, Aulae nostrae familiari, et Pocillatori nostro contulimus.” MOL E 554 Fol. Lat. 1367. fol. 58^r.

189 „Praerant ejus custodiae Paulus Barascainus, ac Benedictus Cosarus, viri acres et strenui, cum bis mille et amplius peditibus sclopetariis selectoribus ...” *Istvánffy*, 92. p.

190 A Podmaniczkyak Szapolyaihoz való átpártolására és Zsámbokrét ostromára ld.: *Lukinich*, 1943. 162-166. p.

191 MOL E 196 Fasc. 12. fol. 152^v.

deltek ki „pro necessitate et defensione Civitatis Thrinchiniensis et arcis eiusdem”.¹⁹² 1543-ban, júliustól augusztusig, amikor a törökök – többek között – Esztergomot is elfoglalták, 150 gyalogos és 200 lovas volt kirendelve a vár és a város védelmére.¹⁹³ Ezek az adatok azonban csak a veszély esetén kirendelt katonaság létszámadatai.

Sokkal nehezebbnek tűnik az állandó őrség adatait meghatározni. Azt tudjuk, hogy 1549. március 15-én Niklas Salm főkapitány 21 magyar gyalogost küldött Trencsénbe az ott állomásozók mellé.¹⁹⁴ A következő adat 1554–1555-ből való, amikor Trencsénben 94 gyalogos szolgált.¹⁹⁵ Meg kívánom jegyezni, hogy még a várvizsgáló bizottság sem tudta pontosan megállapítani a ténylegesen itt szolgálók számát.¹⁹⁶ Az 1559 elején kinevezett Proskovszky kapitányról tudható, hogy 40 katonát tartott, és ezt a létszámot Miksa főherceg elegendőnek ítélte a vár védelmére.¹⁹⁷ Az elzálogosításkor, 1564-ben, Széchy Margit,¹⁹⁸ majd az utána következő zálogosok is elvállalták a 40 katoná tartását.

Most vessük össze adatainkat néhány bányavidéki váréval:

192 Uo. fol. 159^f.

193 MOL E 211 III. ser. 22. t. fol. 147^v.

194 MOL E 554 Fol. Lat. 1368/I. fol. 9^v.

195 *Acsády*, 1888. 72. p.

196 *Illésy*, 1894. 90-91. p.

197 Miksa főherceg datálatlan utasítás-tervezete N. (minden bizonnyal Proskovszky János) trencsényi kapitánynak: „Ex proventibus igitur Praefectus ad eius Arcis custodiam, et vigilias alterius vicibus in ea exercendas quadraginta pedites bonos viros militares, et probatae fidei continue et sine diminutione conseruet, qui numerus peditum hoc tempore ... ad custodiam sufficere videtur.” MOL E 136 Fasc. 6. fol. 352^v.

198 MOL E 160 8. t. fol. 611^f.

Néhány bányavidéki vár őrségének létszáma 1554–1555 ¹⁹⁹		
<i>A vár neve</i>	<i>lovas</i>	<i>gyalogos</i>
Bakabánya	–	53
Kékkő	50	–
Korpona	400	189
Léva	400	200
Murány	6	118
Szitnya	8	29
Trencsén	–	94

A fenti várak nagy része – kivéve Lévát és Korponát – másodrendű, kisebb vár, csak Bakabányán, Kékkőn és Szitnyán volt kevesebb katona, mint Trencsénben. A táblázat adataiból kitűnik, hogy Trencsénben az állandó őrség létszáma viszonylag kevésnek mondható, ez különösen az 1559-től állandónak tűnő 40 katonára vonatkozik. Még kevesebbnek tarthatjuk a katonaság számát, ha tekintetbe vesszük a vár kiterjedt voltát is.

5. A vár felszereltsége (A vár tűzfegyverei)

Trencsén felszereltségének vizsgálatakor a vár készleteiről fennmaradt inventáriumok adataira támaszkodom. Összesen hét inventárium adatait dolgoztam fel. Táblázatokba gyűjtöttem a vár tűzfegyvereit, feltüntetve azok pontos őrzési helyét is.²⁰⁰ Az alábbi összesítő táblázat alapján képet kaphatunk a vár tűzfegyverei számának alakulásáról az egyes időszakok szerint.

199 *Acsády*, 1888. 72-73. p.; Bakabánya az 1556. évi állapota szerint van feltüntetve. Végváraink őrsége 1556-ban. In: *HK* 1895. 262. p.

200 A táblázatokat ld. a Mellékletekben.

A különböző típusú ágyúk számának alakulása 1528–1594 között							
Év	1528	1535	1549	1557	1564	1583	1594
db	32	16	16	38	26	18	16

A szakállas és egyéb (kézi, cseh, nürnbergi) puskák számának alakulása 1528–1594 között							
Év	1528	1535	1549	1557	1564	1583	1594
db	193	207	149	639	513	500	523

Összehasonlításként az alábbi táblázatot közlöm, amely a bányavidéki főkapitányság néhány várának tűzfegyverkészletéről nyújt képet az 1577-es állapotuk szerint:

A bányavidéki főkapitányság néhány várának tűzfegyverkészlete 1577-ben ²⁰¹		
<i>A vár neve</i>	<i>Összes ágyúk száma</i>	<i>Szakállas és egyéb puskák száma</i>
Murány	9	227
Végles	11	59
Zólyom	9	47
Léva	16	117
Csábrág	17	124
Bakabánya	6	38
Korpona	12	90
Érsekújvár	17	197

Az 1528. évi adatok véleményem szerint a többi évhez képest különlegesek, mert nyilván az ostromra készülve töltötték fel ilyen sok tűzfegyverrel Trencsént. Ezután, főleg az ágyúk számában, erős visszaesés tapasztalható. Amikor a vár

201 Adatok: *Geöcze*, 1894. 704-706. p.

királyi kézbe került, mind az ágyúk, mind a szakállas és egyéb puskák számában ugrásszerű növekedés figyelhető meg, ami a csúcspontját 1557-ben érte el. A vár tehát akkor volt a legjobban felszerelve, amikor királyi kézen volt (1549–1564). Ezután fokozatosan csökken a vár tűzfegyverkészlete; a szakállas és egyéb puskák számában viszonylag csekély, az ágyúk számában viszont jelentős a visszaesés. Az utóbbiak esetében különösen feltűnő, hogy a nagyobb kaliberű ostromágyúkat (*bombardae murifragae*) szállították el. Figyelemre méltó azonban, hogy még a század végén is jelentős készletek voltak Trencsénben.

Összehasonlítva több, a bányavidéki főkapitányság területén lévő várral, az tapasztalható, hogy Trencsén készletei jelentős mértékben meghaladják ezen várak felszereltségét. (Az itt közölt 1577. évi állapotkor Trencsénben már erős visszaesés tapasztalható a tűzfegyverek számában, azonban a fenti dátumhoz legközelebb lévő 1564. és 1583. évi készletek is felülmúlják a felsorolt végvárakét.) Az adatok alapján úgy tűnik, hogy Trencsén – különösen amikor királyi kézben volt (1549–1564) – hadsertzárként működhetett. Ezt az indokolatlanul sok – a környező várak készleteit messze felülmúló – fegyver, főképpen a szakállas puskák nagy száma is alátámasztani látszik. A források alapján kiderül, hogy az ágyúk és szakállas puskák jelentős része nem a vár közvetlen védelmére szolgált, nem a védműveken volt elhelyezve, hanem ezeket az alsó és felső várban lévő fegyvertárakban tárolták.

Ez azonban még kevésnek tűnhet a feltételezés alátámasztásához, hiszen Trencsén csak akkor működhetett hadsertzárként, ha innen más várakat is elláttak. Erre néhány esetben közvetlen adat is van. A magyar kamara 1551. január 23-án I. Ferdinándhoz írt jelentése szerint Érsekújvárra egy ágyút (falkonétát) akartak vinni, és ezt Trencsénből szándékoztak odahozatni.²⁰² A következő adat 1559-ből való, ekkor Zermegh János és Prandorffer Tamás kamarai tanácsosok Miksa főherceg utasítására Thelekessy Imre főkapitány lednicei várába annak átvételekor szakállas puskákat, ahhoz való golyókat és puskaort szállítottak Trencsénből, igaz, azzal a feltétellel, hogy amint Thelekessy Lednicét megfelelő módon fegyverekkel ellátja, ezeket majd visszaszállítja.²⁰³ A következő adat 1560–1561-ből való, ekkor Gyula

202 *Iványi*, 1927. 18. p.

203 Lednice várát a királyi biztosok 1559. április 3-án vették át Podmaniczky Rafael özvegyétől. Jelentésükben a biztosok javaslatot tettek arra, hogy a vár megerősítésére Trencsénből hozzanak 2 falkonétát, 40 szakállaspuskát és 10 mázsa lőport. A biztosok megjegyezték, hogy: „ex arce Thrinciniensi maiori numero munitionum facilius arci ipsi prospici possit”. A fegyverek szállítására június végén került sor. A biztosok a fegyverekről Thelekessytől elismervényt kaptak, amelyet Miksa főherceg rendeletére a trencsényi kapitánynak, valamint a trencsényi fegyvertár praefectusának („praefectus domus armamentariae Trinchiniensis”) kellett átadniuk.

várába Trencsénből is szállítottak hadfelszerelést, 100 mázsa lőport és 100 darab nagyobb szakállas puskát.²⁰⁴ Véleményem szerint ezek az adatok még tovább szaporíthatók, de igen nehéz nyomon követni a fegyverek útját egyik helyről a másikra. Jellemző, hogy a kor legjobban működő közigazgatási szerve, a kamara sem tudott esetenként kiigazodni a fegyverszállításokat illetően. Erre példa, hogy amikor Trencsént Forgách Imre átvette Poppel Lászlótól, a királyi biztosok felmérték a fegyverkészletben mutatkozó hiányokat. Jelentésük nyomán a magyar kamara írt I. Rudolfnak, hogy a hiányzó ágyúkról és golyókról információt kérnek, olyan személytől, akinek tudomása van arról, hogy I. Miksa visszakért-e ezekből valamit.²⁰⁵

Véleményem szerint Trencsénnek ez a szerepe főleg arra az időszakra jellemző, amikor a vár királyi kézben volt, vagyis 1549-től 1564-ig. Az uralkodó azonban az elzállogosítás után is gondoskodni kívánt arról, hogy a saját tulajdonában lévő, itt őrzött, még mindig tekintélyes mennyiségű fegyvert szükség esetén igénybe lehessen venni. Széchy Margit ezért reverzálisában kötelezettséget vállalt arra, hogy az ágyúkat, azok felszerelését, a hozzá való golyókat, amikor az uralkodónak arra szüksége van, minden ellenszegülés nélkül átadja.²⁰⁶ Mint az adatokból látható, ezután is szállítottak el fegyvert Trencsénből, de a vár fegyverkészlete a század végén is jelentősnek mondható.²⁰⁷

Podmaniczky Okt. V. köt. 181. p., 328. p., 343. p.

204 A fegyver szállítását végig lehet követni. I. Ferdinánd 1560. november 25-én utasította a magyar kamarát, hogy az gondoskodjon a gyulai lőszernek Pozsonytól Trencsénen át Kassáig, és onnan Gyulára szállításáról. I. Ferdinánd hasonló értelemben írt november 13-án Turóc vármegye hatóságának, majd december 31-én Pesthy Ferenc bihari adórovónak. A szállítmányt az új gyulai kapitány, Kerecsényi László és a királyi biztosok kísérték. A Gyula várában általuk 1561. március 6-án felvett inventárium felsorolja a Bécsből, Trencsénből és Kassáról hozott fegyvereket. A Trencsénből ideszállított fegyverek: „Ex Trinchinyo: Pulveris tormentarii centenaria 100. Pixides barbatas maiores 100.”. *Veress*, 1938. 333-336. p.

205 MOL E 137 Fasc. No. 22. fol. 159^f.

206 „Bombardas autem murifragas et falconetas maiores quas Sacratissima caesarea Maiestas in usu belli ... reservare voluit eas quandoquunque Caesarea Maiestas mandaverit una cum suis globulis ferreis funibus catenis ferreis ac alijs attinentijs sine ulla remittencia et difficultate ... auferri paciar et concedam heredesque mei paciantur et concedant.” MOL E 160 8. t. fol. 612^f.

207 Marosi Endre tévesen jegyzi meg, hogy „Trencsén készlete 1577-ben csak néhány ágyú és golyó volt.” *Marosi*, 1974. 63. p. 55. sz. jz. Tévedése minden bizonnyal a Geöcze István által közölt jelentés szövegén alapul: „Trencsénben ... is van még néhány ágyú és golyó, a mi Flged. tulajdonát képezi; ezért is az udvari kamara a magyar kamara segítségével kutatni fog

Trencsén stratégiai szerepének alakulása és helye a végvárrendszerben (Összegzés)

A tanulmány első felében végigkövettem a vár fontosabb XVI. századi eseményeit, részletesen foglalkoztam birtoklástörténetével, felsoroltam tisztjeit. A második részben megvizsgáltam Trencsén földrajzi elhelyezkedését, természeti adottságait, foglalkoztam az itt folytatott építkezésekkel, a várbirtokkal. Felsoroltam a várbeli katonaságra, illetve az itt tárolt tüzfegyverekre vonatkozó adatokat. Az alábbi összegzésben nyomon követem Trencsén stratégiai szerepének alakulását és megkísérlem a fentebbiek alapján elhelyezni a végvárrendszerben.

Trencsén Mohácsot megelőzően a nyugati határvédelem szempontjából kiemelkedő szereppel bírt. Jelentőségét növelte az a tény is, hogy az ország legbefolyásosabb és leggazdagabb családja tette meg családi székhelyül. Szapolyai trónra jutásával a megkezdődött polgárháború során szintén fontos volt Trencsén, különösen a Vág völgyének birtoklása szempontjából. Erre példa az 1528. évi ostrom is. Ferdinánd számára – miután Trencsén a kezére jutott – szintén fontos volt annak megtartása, egyrészt az ország északnyugati részének birtoklása miatt, valamint Morvaország és Szilézia védelme érdekében. Miután nagyjából kialakultak a „frontvonalak” Szapolyai és Ferdinánd között, illetve az utóbbinak sikerült a János-párti Podmaniczkyakat a maga pártjára állítani, került sor Trencsén elzálogosítására. Ferdinánd nyugodt lehetett Trencsén birtokát illetően, hiszen egyik legmegbízhatóbb hívének, Thurzó Eleknek adta zálogba.

Szapolyai János halála, majd Buda és azután több fontos vár török kézre kerülése után megkezdték a végvárrendszer kiépítését. Első lépésként az uralkodó igyekezett minél több fontos várat a maga kezébe venni, mint láttuk, ez történt Trencsénnel is. Azonnal megkezdték a királyi kézre jutott vár beleillesztését a végvárrendszerbe. Királyi katonaságot – többnyire német gyalogosokat – vezényeltek a várba, szakértő építésmesterekkel vizsgáltatták felül védműveit, fegyverkészletét jelentősen megnövelték. Ezek a lépések is azt igazolják, hogy fontos szerepet szántak Trencsénnek. Véleményem szerint elsősorban a környező végvárak ellátásában volt kiemelkedő jelentősége, de a fontos kereskedelmi út, valamint Morvaország és Szilézia biztosítása is indokoltá tette a végvárrendszerbe illesztést. Különösen ebben az időszakban (1549–1564) hadszertár szerepe lehetett Trencsénnek, erre utal az is, hogy az itt tárolt tüzfegyverek magas számához képest nagyon kevés katonaság állomásozott falai között.

utána és a főhadiszertárnak ezen holminknak utána lenni, hogy mindezek is javára és rendes inventáriumába jussanak.” *Geöcze*, 1894. 707. p. Vö.: Mellékletek, VII. és VIII. táblázat.

Miután az 1560-as évekre kiderült, hogy a török előrenyomulása közvetlenül nem fenyegeti a Vág völgyét,²⁰⁸ a folytonos pénzhiánnyal küzdő uralkodó elzalogosította Trencsént, ami mindenképpen azt jelenti, hogy a vár veszített jelentőségéből. Ennek oka lehetett még a várbirtok gazdaságtalan kezelése, illetve az is, hogy a fokozatosan kiépülő Érsekújvár megfelelően tudta ellátni a Duna vonalától északnyugatra eső területek védelmét is.²⁰⁹ Trencsén ezután mint kiemelkedő családok központja és mint kiterjedt várbirtok volt jelentős, stratégiai szerepe csak a Vág felső folyásának védelmére szorítkozott.

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy Trencsén akkor, mikor királyi kézen volt (1549–1564) – elsősorban kiépítettsége és jelentős fegyverkészlete révén – a végvárrendszer második vonalának jelentősebb várai közé tartozhatott. Ezt a kérdést azonban addig nem lehet véglegesen tisztázni, amíg nem ismerjük a környező bányavidéki várak jelentőségét, szerepét. Amennyiben sor kerül ezen várak részletes felmérésére, lehetőség nyílik az összehasonlításra. A másik, szinte önkéntelenül felvetődő kérdés az, hogy amennyiben Trencsénnel a század 50-es, 60-as éveiben hadszertárként számoltak, akkor miért mondott le róla az uralkodó és miért nem építették ki a bányavidéki főkapitányság meghatározó elemévé? Egyelőre konkrét forrás nincs a kérdés megválaszolására, csak – mint a fentiekben – következtetni lehet arra, hogy miért került sor Trencsén újbóli elzalogosítására. A kérdés végleges megoldásához remélhetőleg segítséget nyújthat majd az Udvari Haditanácsnak a Haus-, Hof- und Staatsarchivban és a Kriegsarchivban található anyagának Trencsénre vonatkozó részeinek áttanulmányozása.

208 Ezt a megállapítást tükrözi Miksa főherceg már idézett, valószínűleg Proskovszky Jánosnak szóló datálatlan (1559 körüli) utasítás-tervezete: „Cum scilicet adhuc Deo Volente, castrum Thrynchÿen, in tali loco situm, ut nulla aperta vis hostilis timenda sit: Idcirco non magnus militum numerus ad custodiam eius requiri videatur.” MOL E 136 Fasc. 6. fol. 352^r.

209 *Marosi*, 1974. 48–49. p. Trencsén és Érsekújvár védelmi szerepének összefüggését az is bizonyítja, hogy miután Érsekújvár török kézre került (1663. szeptember 27.), a török és tatár csapatok Trencsénig és Nagyszombatig is eljutottak. Az újonnan létrehozott vilajet határai északon Trencséntől 10–15 kilométerre húzódtak. *Ortutay*, 1993. 169–170. p.

MELLÉKLETEK

I.

A táblázatok készítésének módszere

Az alább közölt táblázatok a Trencsén váráról készült hét inventárium adatait tartalmazzák. A táblázatokba a vár tűzfegyvereit gyűjtöttem ki. Az első rubrikában az év szerepel, a másodikban a tűzfegyver elhelyezése, majd pedig a tűzfegyver elnevezése következik. Ez utóbbinál feltüntettem a tűzfegyverre vonatkozó megjegyzéseket is (pl. ágyazott vagy ágyazatlan, törött, minden felszereléssel ellátva, használhatatlan stb.). Az elnevezéseket az inventárium rendje szerint adom meg, mindvégig betűhív átírásban. (A rövidítéseket feloldottam és kurzív betűvel jelöltem, az "e"-kaudátát ae-vel írtam át.) Az 1528. évi inventárium feldolgozása eltér a többitől, itt nem a tárolási helyek szerint írták össze a fegyvereket. A táblázatok nem tartalmazzák a Trencsénhez tartozó Szucsá várá felszereléseit, ezeket az 1535. és az 1549. évi inventáriumokban tüntetik fel (az utóbbiban csak egy adat szerepel erre vonatkozólag), de mivel nem tartoznak a trencsényi várban lévő készletekhez, nem vettem figyelembe. A felhasznált inventáriumok adatai:

Az inventárium felvételének dátuma	Az inventárium felvételének oka	Levéltári jelzet
1528. június 30.	Hans Katzianer átveszi a várat Baracskey Pál és Kozár Benedek várkapitányoktól.	ÖStA KA AFA 1528/6/5b. 1528/6/5c.
1535. október 6.	Thurzó Elek átveszi a várat Ryby Sebestyén várkapitánytól.	MOL E 156 Fasc. 99. No. 25.
1549. január 31.	Niklas Salm főkapitány átveszi a várat Székely Magdólnától.	MOL E 156 Fasc. 75. No. 41.
1557. október	A várvizsgáló biztosok által felvett inventárium	MOL E 156 Fasc. 96. No. 5. Fasc. 99. No. 22.
1564. december 12.	Széchy Margit átveszi a várat I. Miksa biztosaitól.	MOL E 156 Fasc. 96. No. 5. Fasc. 99. No. 22.
1583. február 23.	Forgách Imre átveszi a várat Lobkovici Poppel Lászlótól.	MOL E 156 Fasc. 96. No. 6. Fasc. 99. No. 22.
1594. január 14.	Illésházy István átveszi a várat Forgách Imrétől.	MOL E 156 Fasc. 96. No. 7. Fasc. 99. No. 22.

II.

Év	Ágyúk	db	Törött ágyúk	db
1528	ain gegossenn haubstugkh... von Kayser Friedrichen herkohommendt	1	Ain schone viertlstainpuxen	1
	Ain gegossene quartaunen.. genandt wegkhauff von Trensch	1	ain schone grosse gegossne vnd geprochne haufnizl schenst Stain	1
	Nothschlangen	1	ain geprochne viertl gegossne Stainbuxen	1
	Ain alte gegossne halbschlang	1	ain klains khurz gegossens ... Stainpuxl	1
	Ain gegossne viertlpuxen auf Redern	1	ain geprochne grosse gegossne haufniz	1
	Zway haufnizl gegossenn auf Redern in Registern	2	ain gegossne geprochne haufniz Stainpuxen	1
	ain gegossen haufniz in ainem Register	1	ain khurz gegossen ganz Stainpuxl	1
	ain alts haufnizl gegossen Vast khurz in ainem Register	1	ain khurz ganz gegossens verprunnens Stainpuxl	1
	zwo gegossen Stainpuxen toplhauffniz in Registern	2	zway gegossne verprunnen khurz alte klaine valkhanet	2
	ain gegossen valkhanet	1	ain groß Stukh von ainer gegossnen Viertlpuxen	1
	zwo gegosen haufnizain gegossen klaines Stainpuxl khurz in ainem Register	1	ain Stugkh von ainer toplhauffniz gegossen	1
	zway klaine gegossne Morsterlein	2	Szakállasok	
	ain klainer allter Morser gegossen	1	ain gegossner grosser hakhn	1
	viertlpuxen mit Raiffen	1	Behemisch gesthiffit toplhakhen	17
	Ain grosse eisnene haufniz ... mit eisnen Raiffen	1	Behemisch gemain hagkhen gestiffit vnd vngestiffit	18
	zwo khurz groß eisnen Stainpuxen*	2	Alt gemain klain vnd groß hacken gestiffit vnd vngestiffit	156
	*A felsorolt fegyverek után a követ- kező bejegyzés található: „Noch sollen in den verprunnen Schutten etliche Stugkhlein verfallen sein”.		Eysnen Scherpentinnl ains vngesthiffit	1

III.

Év	A tűzfegyver elhelyezése	A tűzfegyver elnevezése	db
1535		pixides Barbatae vulgo zakaloss	200
		tormenta Erea vulgo Seregbonthyo	2
	In cacumine magne thurris Bombarda	super currum vulgo pathianthiu	1
	In nova domo Bombardaria	Bombardi ferreae super rotas que in vulgari Tarazk vocantur	4
	Ibidem	Bombarda kewethew pathanthyw	1
	Ibidem in terra	Bombardae ex Ere fuse lapides iacentes absque rotis	2
	Ibidem	Bombardae ferreae maiores lapides iacentes	3
	Ibidem	mosar pathanthyw ex ferro	2
	Ibidem	ingenia magna	2
	in turris	pixides Bombardarum	7
	In muro exteriori	Bombarda Erea super rotas lapidem iacens	1

IV.

Év	A tüzfegyver elhelyezése	A tüzfegyver elnevezése	db
1549	In propugnaculo exteriori in summitate montis	pixides Barbatae	80
	In turri que vocatur Matthyws thornya	pixides Barbatae	10
	In testudine prope puteum	pixides Barbatae	30
	penes fluvium wagh supra murum	pixides Barbatae	18
	In superiori domo portariorum	pixides Barbatae	4
	In Turri inferioris porte	pixides Barbatae	7
	supra turrim [turris intra minorum portam]	Bombarda vulgo Tharaczck vocata cum instrumento	1
	in Turri Matthwssa	Bombarda	1
	Ibidem super terram	Ingenia Vetera ferrea, sine sede	2
	Ibidem	keweabombarda in formam mortary [mosar panhangyw ferrea]	1
	Ibidem	Bombarda ferrea super rotas	1
	In sacello	tormentum parvum ferreum Siska vocatum	1
	Ibidem	Siska simplex et vilis	1
	In propugnaculo super fluvium	Bombarda vulgo Tharaczck	1
	Ad fluvium wagh	Tharaczck ferrea	2
	Ibidem	Bombarda instar mortary erea [Mosar pathangyw aereum]	1
	Ibidem	Bombarda ferrea cum rotis ligneis	1
	Ibidem	Bombarda cuprea	1
	In turri magna superiori	Bombarda cum Instrumentis omnibus	1
	Sub porta inferiori	Tharaczck fracta	1

V.

Év	A tüzfegyver elhelyezése	A tüzfegyver elnevezése	db
1557	In maiori domo Armamentaria	Bombardae murifragae maiores	2
	Ibidem	Bombardae murifragae cum omnibus carum attinentys et curribus ad Vehendas ceptis	4
	Ibidem	Bombarda Magna, Nympha silvestris dicta, a Podmaniczky in Arce relicta cum attinentys admodum vilibus	1
	Ibidem	Barbatae mediae Norrinbergenses cum omnibus earundem attinentiis	201
	In armamentario Superioris Arcis minori	Bombardae falkaun mediae	2
	Ibidem	falkanetae duplcae	4
	Ibidem	falkanetae duplcae	4
	Ibidem	Sarffendindl	4
	Ibidem	Sarffendindl parva	1
	Ibidem	Barbatae ferreae	100
	Ibidem	pixides Bohemicae	180
	In contusorio pulverorum in quo Magistri Bombardariorum habitant	Bombarda parva ferrea antiqua	1
	Ibidem	parva Bombarda ferrea	1
	Ibidem	Barbatae duplcae bonae	13
	Ibidem	Barbatae duplcae lignea manubria habentes	54
	Ibidem	Barbatae duplcae in antiquis sedibus locatae	32
	Ibidem	Barbatae duplcae cum fractis sedibus	6
	Ibidem	Barbatae duplcae ferreis Manubrýs, inutiles	4
	In Propugnaculis et Muris In Turri arcis superioris in qua Tubicines habitant	Bombarda ferrea	1
	In propugnaculo supra cellarium Cervisiae	Bombarda ferrea	1

Év	A tűzfegyver elhelyezése	A tűzfegyver elnevezése	db
1557	In muro quem longum vocant	Barbatae dupplae lignea manubria habentes	12
	In propugnaculo Exteriori ad hortum	Barbatae dupplae ferrea Manubria habentes	11
	Ibidem	Barbatae dupplae sine manubrÿs et sedibus	2
	In propugnaculo rotundo ad allodium sub arce sito Matthÿs Thorna dicto	falconeta ferrea	2
	Ibidem	Barbatae ferreae dupplae ferrea Manubria habentes	12
	In propugnaculo in rupe ad fluvium Wagh sito	Bombardae ferreae Stainbixen dictae in Rotis	2
	Ibidem	falconetae ferreae in Rotis	3
	Ibidem	falconeta ferrea media	1
	Ibidem	Bombardula ferrea	1
	Ibidem	Bombardae Stainpixen	2
	Ibidem	falconeta ferrea sine sedibus	1
	In turri Arcis ad portam Inferiorem	Barbatae dupplae ligneas sedes habentes	6
	In porta craticulata Infimia ad Civitatem	Barbatae ferreae ligneas sedes habentes	2

VI.

Év	A tüzfegyver elhelyezése	A tüzfegyver elnevezése	db
1564	In domo Armamentaria	Bombardae maiores Murifragae	2
	Ibidem	Bombardae murifragae cum omnibus eorum attinentiis et curribus ad vehendum aptis	4
	Ibidem	bombarda magna, Nympha sylvestris dicta, per dominum Podmanýczký relicta admodum vilibus attinentiis	1
	Ibidem	pixides manuales Norimbergenses	201
	In Armamentario minori	Bombardae falconum mediae	2
	Ibidem	falconetae duplae	4
	Ibidem	Barbatae ferrei	100
	Ibidem	Sarfetina parva	1
	Ibidem	Pixides manuales Bohemici	180
	In propugnaculo in Rupe versus fluvium Vagh constructum	Bombardae ferreae breviores ad eyciendum globum lapideum	4
	Ibidem	parva bombardae	1
	Ibidem	Machina ferrea magna mortarium vocata	1
	In propugnaculo Matyas vocato	falconeta ferrea	1
	In contusorio pulverum	Pixides barbatae sine manubrýs veteres	32
	Ibidem	Falconetae ferrei absque ullis attinentiis	3
	in propugnaculo Cervisiae	Falconeta super rotis	1
	In superiori arce in turri	falconeta ferrea	1

VII.

Év	A tűzfegyver elhelyezése	A tűzfegyver elnevezése	db
1583	In domo armamentaria, quae est in arce inferiore	Pixides manuales Norimbergenses integrae	200
	Ibidem	falconetae cum suis attinentys	5
	Ibidem	Pixides barbatae integrae	63
	Ibidem	Pixides manuariae Bohemicae minores superioribus Norimbergenses	180
	Ibidem	Falconeta ferrea parva fracta	1
	Ibidem	Mosar pattantiu ferreum	1
	In domo Castellani supra portam arcis inferioris	Pixides barbatae integrae	38
		[Pixides barbatae] Fractae	2
	In propugnaculo super rupem Vago flumini impendentem sito	Bombardae ferreae breves, vulgo Mosar patantiu maiores	3
	Ibidem	[Bombarda ferrea brevis, vulgo Mosar patantiu] minor	1
	Ibidem	Falconeta ferrea parvula	1
	Ibidem	Mortariolum ferreum	1
	Ibidem	Falconeta parva, paulo maior pixide barbata	1
	Ibidem	falconeta ferrea integra super rotas	1
	In arce superiore In propugnaculo ad hortum spectante	Falconeta una bene instructa	1
	Ibidem supra tectum	pixides barbatae	17
	In alio propugnaculo interiore, supra conservatorium cervisiae	Falconeta	1
	In summa Turri arcis	Falconeta ferrea vetus super rotas	1

VIII.

Év	A tűzfegyver elhelyezése	A tűzfegyver elnevezése	db
1594	In domo armamentaria quae est in arce inferiori	Pixides manuales Norinbergenses	200
	Ibidem	falconetae cum suis attinentijs	5
	Ibidem	Pixides barbatae	63
	Ibidem	Pixides barbatae aliae fractae	25
	Ibidem	Pixides manuariae Bohemicae minores superioribus Norinbergenses	180
	Ibidem	Falconeta ferrea parva fracta	1
	Ibidem	Mosar pattiangiw ferreum	1
	In domo Castellani supra portam arcis inferioris	Pixides barbatae	38
	In propugnaculo super rupem Vago flumini impendentem	Mosar pattiangiw maiores	2
	Ibidem	[Mosar pattiangiw] minor	1
	Ibidem	Falconeta ferrea parvula	1
	Ibidem	Mortariolum parvum	1
	Ibidem	Falconeta parva paulo maior pixide bombardae	1
	Ibidem	falconeta ferrea integra super rotas	1
	In arce superiori in propugnaculo ad hortum spectante	Falconeta bene instructa	1
	Ibidem supra tectum	pixides barbatae	17
	In alio propugnaculo interiore supra conservatorium	Falconeta	1
	In Summa Turris Arcis	Falconeta ferrea vetus super rotas	1

Levéltári források rövidítéseinek jegyzéke

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Magyar Kancelláriai Levéltár Magyar Királyi Kancellária

A 57 Libri Regii

Magyar Kincstári Levéltárak Magyar Kamara Archivuma

E 136 Diversae instructiones

E 137 Relationes commissariorum regionum

E 156 Urbaria et conscriptiones

E 160 Conscriptiones diversae

E 186 Archivum familiae Ostrosith

E 196 Archivum familiae Thurzó

E 200 Acta diversarum familiarum

E 211 Lymbus

E 227 Libri donationum

E 554 Városi és kamarai iratok

E 719 Libri donationum et inscriptionum super diversis arcibus
et castellis in Hungaria existentibus

Österreichisches Staatsarchiv, Wien (ÖStA)

Kriegsarchiv (KA)

AFA Alte Feldakten

Haus-, Hof und Staatsarchiv (HHSStA)

UA AA Ungarische Akten Allgemeine Akten

Štátny Okresny Archív v Trenčíne (ŠOKA, Trenčín)

MG Trenčín Magistrat Mesta Trenčína

Könyvészeti rövidítések jegyzéke

I. A felhasznált folyóiratok rövidítéseinek jegyzéke

Arch. Ért.	Archeológiai Értesítő
HK	Hadtörténelmi Közlemények
LK	Levéltári Közlemények
Műv. Ért.	Művészettörténeti Értesítő
TT	Történelmi Tár

II. A felhasznált művek rövidítéseinek jegyzéke

Acsády, 1888.	<i>Acsády Ignác: Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században.</i> In: HK 1888. 64-85. p., 246-267. p.
Acsády, 1894.	<i>Acsády Ignác: Régi magyar birtokviszonyok, 1494–1598.</i> Bp., 1894. /Értekezések a történeti tudományok köréből XVI/3./
Barta, 1983.	<i>Barta Gábor: A Sztambulba vezető út (1526–1528).</i> Bp., 1983.
Bárdossy, 1943.	<i>Bárdossy László: Magyar politika a mohácsi vész után.</i> Bp., 1943.
Demkó, 1914.	<i>Demkó Kálmán: Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században.</i> In: HK 1914. 210-233. p., 423-441. p. 573-638. p.

- DHA *Diplomata Hungariae Antiquissima*. 1. köt.
Szerk.: Györfly György. Bp., 1992.
- Ember, 1988. *Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme
a XVI. század közepén. Bp., 1988.
- Ember, 1946. *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története
Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946.
- Fallenbüchl, 1988. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai (1526–1848).
Bp., 1988.
- Fallenbüchl, 1994. Magyarország főispánjai. Die Obergespane Ungarns.
1526–1849. Bp., 1994.
- Fekete, 1941. *Fekete Nagy Antal*: Magyarország történelmi földrajza
a Hunyadiak korában. IV. köt. Trencsén vármegye. Bp., 1941.
- Geöcze, 1894. *Geöcze István*: A tüzérségi és hadiszer állomány
Magyarországon 1577-ben. In: HK 1894. 699-715. p.
- Gerő, 1955. *Gerő László*: Magyarországi várépítéset
(Vázlat a magyar várépítéset fejezeteiből). Bp., 1955.
- Gévay, 1837. *Gévay Antal*: Legatio Ioannis Hoberdanacz et Sigismundus
Weichselberger ad Suleimanum I. Imperatorem Turcarum iussu
Ferdinandi I. Regis Hung. Boh. etc. obita Anno MDXXXVIII.
Wien, 1837.
- Holub, 1909. *Holub János*: Istvánffy Miklós históriája hadtörténeti szempontból.
Szekszárd, 1909.
- Hóman – Szekfű Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. 2. kiad. III. köt.
Bp., 1935.
- Illésy, 1894. *Illésy János*: Várvizsgálatok 1557-58-ban.
In: HK 1894. 57-95. p., 216-241. p.
- Istvánffy Istvánffy Miklós: *Historia regni Hungariae*.
Viennae, Pragae, Tergesti. 1758.

- Iványi, 1927. *Iványi Béla: A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig.*
In: HK 1926-1928 1-10 közl. pass.
- Iványi: Trencsén *Iványi Béla: Trencsén vármegye levéltárai a vármegye múltjára vonatkozó, főleg középkori oklevelek szempontjából.*
In: LK 1936. 225-245. p., LK 1937. 223-229. p.,
LK 1938. 236-248. p., LK 1939. 255-276. p.
- Kapossy, 1956. *Kapossy János: Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből. I.*
In: Műv. Ért. 1956. 47-53. p., 190-197. p., 318-330. p.
- Kárfy, 1912 „Trencsén megye jelenti a pozsonyi kamarának, hogy a maga részéről békét akar kötni Podmaniczkyval. 1534. január 12.”;
„Kaczianer János főkapitány Trencsén vármegye előbbi jelentése tárgyában a kamarához ír. Lőcse, 1534. február 8.”
Közli: *Kárfy Ödön* In: HK 1912. 131-135. p.
- Károlyi, 1910. *Károlyi János: A trencsényi vár. Trencsén, 1910.*
- Kiss István, R. 1908. *Kiss István, R: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában.*
Bp., 1908.
- Könyöki, 1887. *Könyöki József: Trencsén vára.* In: Arch. Ért. 1887.
- Középkori leveleink *Középkori leveleink (1541-ig). Szerk.: Hegedűs Attila és Papp Lajos.*
Régi Magyar Levéltár 1. Bp., 1991.
- Kristó, 1986. *Kristó Gyula: Csák Máté.* Bp., 1986.
- Kristó, 1988. *Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon.* Bp., 1988.
- Lukinich, 1943. *Lukinich Imre: A podmanini Podmaniczky-család története.* Bp., 1943.
- Maggiorotti – Banfi *Maggiorotti, Leone Andrea – Banfi, Florio: Pietro Ferabosco.*
In: HK 1933. 156-173. p.
- Maksay, 1990. *Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén.*
I-II. köt. Bp., 1990.

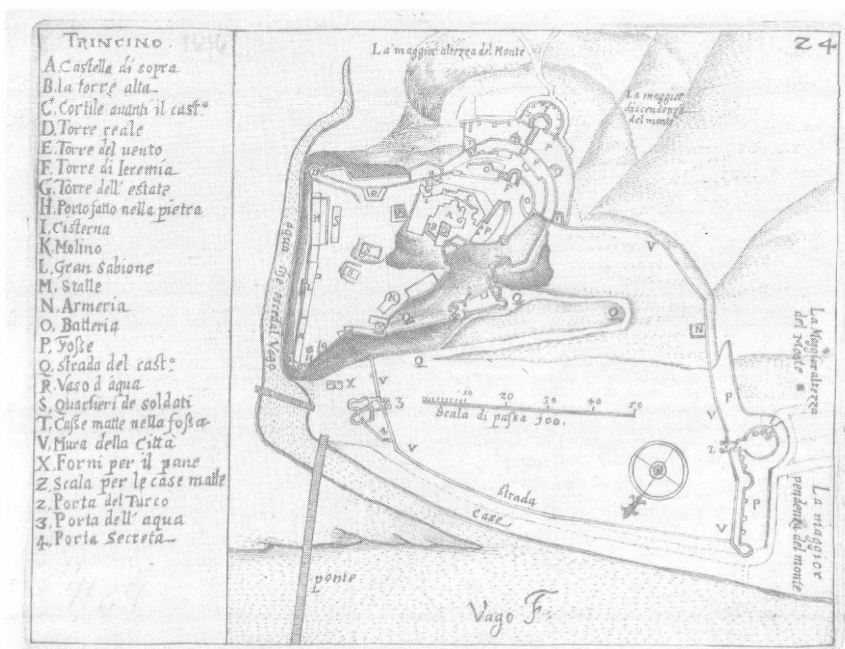
- Marosi, 1974. *Marosi Endre*: Itáliai hadiépítészek részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében 1541–1592 között. In: HK 1974. 28-72. p.
- Menclová, 1956. *Menclová, Dobroslava*: Hrad Trenčín. Bratislava, 1956.
- Nagy Iván *Nagy Iván*: Magyarország családi címereikkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XI. köt. Pest, 1857–1868.
- Newald, 1879. *Newald, Johann*: Niklas Graf zu Salm. Wien, 1879.
- Ortutay, 1993. *Ortutay András*: Érsekújvár szerepe a volt Esztergom vármegye területén a magyar királyság és a török uralom időszakában. In: Végvárak és régiók a XVI–XVII. században. Eger, 1993. /Studia Agriensia 14./
- Pataki, 1931. *Pataki Vidor*: A XVI. századi várépítés Magyarországon. In: A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve I. Bp., 1931. 98-133. p.
- Podmaniczky Oklt. *A podmanini Podmaniczky-család levéltára*. I–V. köt. Szerk.: Lukinich Imre. Bp., 1937–1943.
- Pozdišovský, 1978. *Pozdišovský, Štefan*: A trencsényi vár. Bratislava, 1978.
- Rázsó, 1983. *Rázsó Gyula*: A várak szerepe I. Ferdinánd törökellenes terveiben (1521–1543). In: Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században. (Tanulmányok) Eger, 1983. /Studia Agriensia 3./ 61-70. p.
- Sebestyén, 1911. *Sebestyén Béla*: Enyingi Török Bálint mint Pápa város földesura (1535–1550). Pápa, 1911.
- Siebmacher *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*. IV. Abt. IV. Bd. Niederösterreichischer Adel. I. Abt. Nürnberg, 1909.
- Starek, 1852. *Starek, Ludwig*: Wegweiser in der Trentschiner Burg-Ruine und Umriss der Geschichte der königlichen Freistadt und Burg Trentschin. Pozsony, 1852.
- Szalay, 1861. *Szalay László*: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-dik században. 2. kiad. Pest, 1861.
- Szalay, 1854. *Szalay László*: Magyarország története. IV. köt. Lipcse, 1854.

- Szántó, 1980. *Szántó Imre: A végvári rendszer és fénykora Magyarországon 1541–1593.* Bp., 1980.
- Szegő, 1911. *Szegő Pál: Végváraink szervezete a török betelepedésétől a tizenöt éves háború kezdetéig (1541–1593).* Bp., 1911.
- Szerémi *Szerémi György: Epistolae de perditione regni Hungariae. Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores. I. köt. Pest, 1857.*
- Szilágyi, 1878. *Szilágyi Sándor: Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605–1606.* In: TT 1878. 1-84. p., 273-320. p., 576-642. p.
- Thuretschek, 1968. *Thuretschek, Christine: Die Türkenpolitik Ferdinands I. von 1529 bis 1532.* Wien, 1968.
- Trenčiansky hrad. 1991. *Brunovský, Ferdinand – Fiala, Andrej – Nešporová, Tamara – Šišmiš, Milan: Trenčiansky hrad.* 1991.
- Veress, 1938. *Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313–1800).* Bp., 1938.
- Vlahovics, 1883. *Vlahovics Emil: Trencsén várának ostroma 1528-ban.* In: A trencsényi kir. kath. Főgymnasium értesítője az 1882–83. tanévről. Trencsén, 1883. 3-11. p.
- Zivkovic, 1976. *Zivkovic, Georg: Alt-Österreichs Heerführer. Stellenbesetzung in Heer, Landwehr und Kriegsmarine. 1541 bis 1918.* Wien, 1976. (Maschinenschrift in der Bibliothek des Kriegsarchives in Wien.)

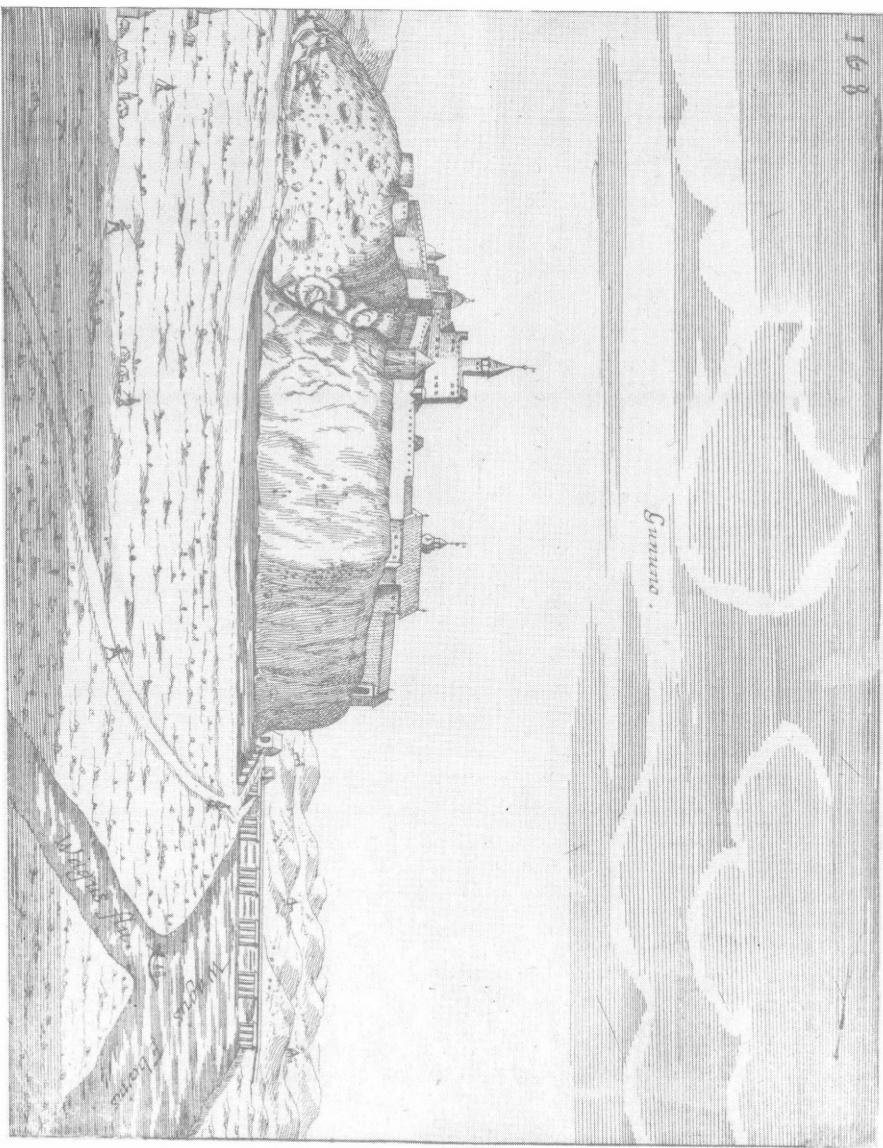
Trencsén vára a XVII. századi metszeteken

A címlapon és az alább közölt rézmetszetek lelőhelye Galeazzo Gualdo Priorato: „Continuazione dell’ historia di Leopoldo cesare Nella quale si describe la Ribellione d’ Ungheria E quanto é successo dal principio della Congiura sino all’ Anno 1676.” című, 1676-ban Bécsben megjelent műve. Gualdo Priorato, Comazzo grófja 1606-ban Velencében született, és Menclová szerint 1663 szeptemberében – a Vág-völgyi török betörés idején – járhatott Trencsénben Souches tábornok kíséretében. Vélhetően ekkor keletkeztek azok a rajzok, melyek alapján Gérard Bouttats a metszeteket készítette 1676-ban. A metszetek ugyan a XVII. század második felében készültek, de a XVI. század végi állapothoz képest lényeges eltérés nem tapasztalható, jól látható rajtuk a vár fekvése és erődítményei. A címlapon lévő rézmetszet a várat kelet felől mutatja, felirata: „Trencsén a domb felől nézve”, az előtérben a Vág holtága látható. A mellékletben közölt váralaprajz a fennmaradt legkorábbi, és jól mutatja Trencsén várának és városának elhelyezkedését. Ez kevésbé tükrözi a XVI. századi állapotokat, mert a XVII. század folyamán – elsősorban az alsó várban – több új épületet is emeltek. (1. kép) A két rézmetszet a várat északkelet illetve északnyugat felől ábrázolja. Az előbbinél jól látható a Vág folyó fő- és mellékága és az azokon átívelő hidak. (2. kép) Az utóbbi metszet Trencsén várát és városát mutatja a Vág túlsó partjáról nézve. (3. kép) Mindkét metszeten tévesen – Trencsén helyett – a „Gununo” elnevezés szerepel.

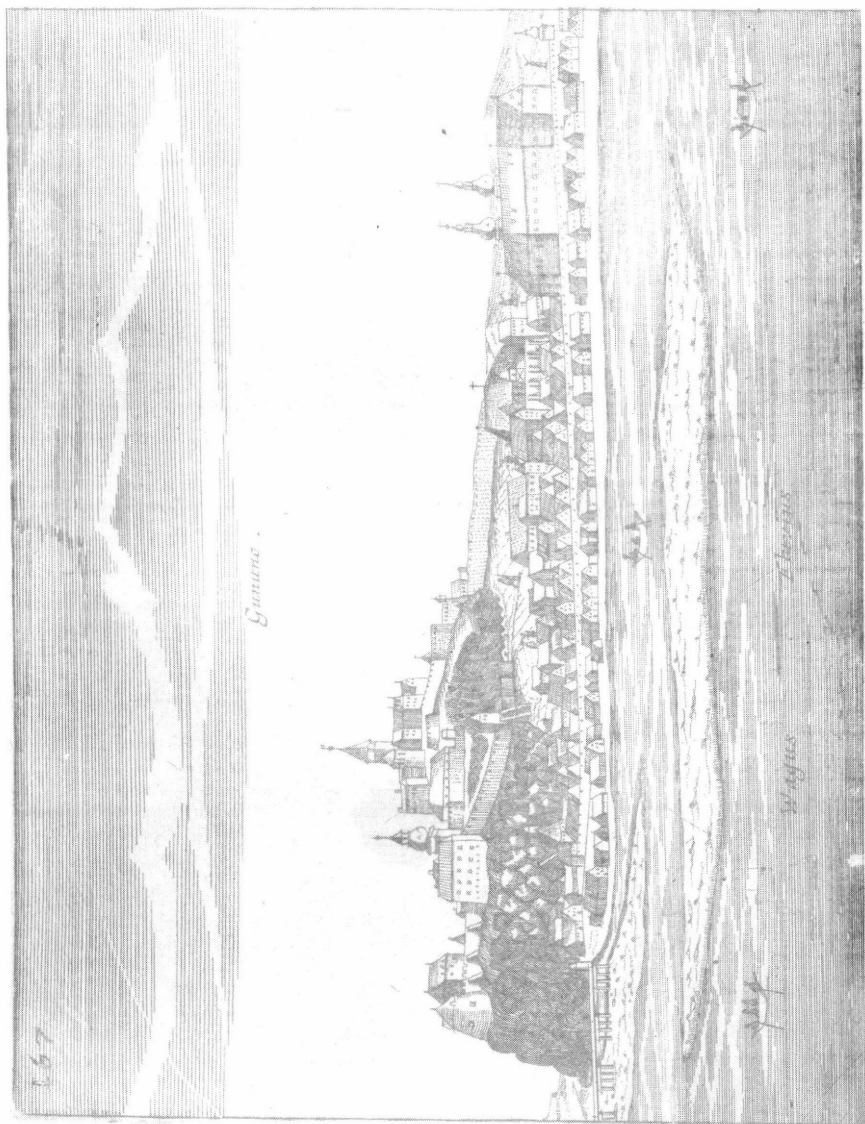
A metszeteket a Magyar Nemzeti Múzeum Magyar Történeti Képcsarnoka bocsátotta rendelkezésünkre. Szívélyes segítségükért ezúton is köszönetet mondunk. A metszetek jelzetei: T 4190, T 4189, T 4158, T 4157.

1. kép Trencsén várának alaprajza a XVII. század második felében.
 Gérard Bouttats rézkarca.

2. kép Trencsén vára a XVII. század második felében. Gérard Bouffais rézmeiszerete.

3. kép Trencsén vára és városa a XVII. század második felében. Gérard Bouttats rézmeiszeje.

István Kenyeres: Die Burg von Trentschin (Trenčín, Trencsén) im XVI. Jahrhundert. (S. 5-72.)

Das Thema der Studie ist die in erster Linie auf Archivquellen basierende Bearbeitung der Geschichte der Trentschiner Burg im XVI. Jahrhundert. Der Themenkreis wurde bisher noch keiner gründlichen Untersuchung unterzogen, da der bedeutende Teil des Archivguts dieses Themas im Ungarischen Staatsarchiv zu finden ist, und sich vielleicht gerade deshalb die Aufmerksamkeit der slowakischen Forscher nicht auf ein gründlicheres Studium der frühen Neuzeit der Burg am Waagufer erstreckte. Der Burg gebührt nach der Geschichte von Mohács bedeutend mehr Aufmerksamkeit, denn unter ihren Besitzern sind solche bedeutende Persönlichkeiten zu finden, wie der Statthalter (locumtenens) Elek Thurzó oder der spätere Palatin István Illésházy.

Der erste Abschnitt der Studie liefert einen Beitrag über die Belagerung im Jahre 1528, die auch bedeutende Auswirkungen auf den Zweikampf zwischen Szapolyai und Ferdinand hatte und deren diplomatische Auswirkungen, danach gewährt er einen Einblick in die Geschichte der Pfandbestellung.

Im zweiten Abschnitt prüfe ich, wie sich die nach Mohács wesentlich veränderten Verhältnisse auf die historische Rolle von Trentschin auswirkten, und wie sich die im Mittelalter so wichtige Burg zu dem Grenzfestungssystem verhielt, das ab der Mitte des Jahrhunderts ausgebaut wurde. Ich habe die Burg fünf Gesichtspunkten gemäß einer Untersuchung unterzogen: 1. geographische Faktoren, 2. die Befestigungen und die Wehranlagenarbeiten der Burg, 3. Burgbesitztum und Verwaltung, 4. Besetzung in der Burg, 5. Ausrüstungen, Feuerwaffenbestand in der Burg. Aufgrund der vorgenannten Gesichtspunkte kann festgestellt werden, daß Trentschin an dem gut kontrollierbaren Punkt einer wichtigen Handelsstraße lag; eine weit ausgedehnte und gut ausgebaute Burg war; der Burgbesitz zu den bedeutendsten gehörte; obwohl während dessen Verwaltung auch Mißbräuche vorkamen; innerhalb ihrer Mauern nur wenig Besetzung stationiert war; ihr Waffenbestand jedoch als bedeutend bezeichnet werden kann, besondere Aufmerksamkeit verdient die große Anzahl von Hackenbüchsen und sonstigen Gewehren, woraus anzunehmen ist, da in der Zeit, wo Trentschin in der Hand des Königs war (1549-1564), die Burg als Zeughaus funktionierte.